

Vilniaus universitetas
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ
INSTITUTAS

ŠIUOLAIKINĖS POLITIKOS STUDIJŲ MAGISTRO PROGRAMA

EDVINAS KRIAUČIŪNAS
II kurso studentas

**KOLEKTYVINIŲ TRAUMŲ FORMAVIMAS ATGIMIMO
LAIKOTARPIU, REMIANTIS J. ALEXANDER KULTŪRINĖS
TRAUMOS TEORIJA**

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovė: prof. Violeta Davoliūtė

Vilnius, 2021

Bakalauro/magistro darbo vadovo/ės išvados dėl darbo gynimo:

.....
.....
.....

.....
(data)

.....
(v., pavardė)

.....
(parašas)

Bakalauro/magistro darbas įteiktas gynimo komisijai:

.....
(data)

.....
(Gynimo komisijos sekretoriaus/ės parašas)

Bakalauro/magistro darbo recenzentas/ė:

.....
(v., pavardė)

Bakalauro/magistro darbų gynimo komisijos įvertinimas:

.....

Komisijos pirmininkas/ė:

Komisijos nariai:

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

Patvirtinu, kad įteikiamas darbas „Kolektyvinių traumų formavimas Atgimimo laikotarpiu, remiantis J. Alexander kultūrinės traumos teorija“ yra:

1. Atliktas mano pačio ir nėra pateiktas kitam kursui šiame ar ankstesniuose semestruose;
2. Nebuvo naudotas kitame Institute/Universitete Lietuvoje ir užsienyje;
3. Nenaudoja šaltinių, kurie nėra nurodyti darbe, ir pateikia visą panaudotos literatūros sąrašą.

Edvinas Kriaučiūnas

BIBLIOGRAFINIO APRAŠO LAPAS

Kriaučiūnas, E., Kolektyvinių traumų formavimas Atgimimo laikotarpiu, remiantis J. Alexander kultūrinės traumos teorija: Šiuolaikinės politikos studijų programa, magistro darbas / VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovė V. Davoliūtė. Vilnius, 2021. – 55 p.

Reikšminiai žodžiai: trauma, kolektyvinė tapatybė, kolektyvizacija ir melioracija, tremtis, pokario rezistencija, J. Alexander kultūrinė traumos teorija, institucionalizacija, traumos tarpininkai, rašytojai, traumos recepcija, viešasis diskursas.

Šiame darbe, jungiant J. Alexander kultūrinės traumos teoriją su kritinio diskurso analize, yra analizuojama kaip Atgimimo laikotarpiu iškilusios kolektyvinės trauminės patirtys per viešąjį diskursą buvo reprezentuojamos įvairių grupių. Surinkta empirinė medžiaga iš Atgimimo laikotarpio viešų kalbų ir spausdintų tekstų buvo naudojama analizuojant kolektyvizacijos ir melioracijos, tremties ir pokario rezistencijos kolektyvines traumas, jų atstovus, kilme ir tolimesnį vystymąsi po nepriklausomybės paskelbimo.

Darbe aptariamos atminties politikos ir traumos santykis politikos moksluose, lyginamos skirtingos kolektyvinės traumos išraiškos, jų sklaida ir institucionalizacija. Bandoma patikrinti kaip skausmingos kolektyvinės patirtys prisideda prie socialinių judėjimų kūrimosi.

TURINYS

TURINYS	5
ĮVADAS	6
1. Teorinės prielaidos	11
1.1 Kolektyvinė atmintis ir politinės transformacijos	11
2. Literatūros apžvalga	15
3. J. Alexander socialinė traumos teorija	18
3.1. Traumos tarpininkai ir traumos institucionalizavimas	19
4. Socialinių traumų diskursų formavimas atgimimo laikotarpiu	22
4.1 Kolektyvizacija ir jos pavyzdžiai	25
4.2. Kolektyvizacija kaip gimtinių sunaikinimas ir ekologinė katastrofa	26
4.3. Kolektyvizacija kaip visos lietuvių tautos naikinimas	28
4.4. Kolektyvizacija Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo metu	31
4.5. Kolektyvizacijos institucionalizavimas ir lokali atmintis	32
4.6. Tremties diskurso atsiradimas	36
4.7. Tremties diskurso įsitvirtinimas viešojoje erdvėje	37
4.8. Tremties institucionalizacija	41
4.9. Partizaninis karas	42
IŠVADOS	46
LITERATŪROS SĄRAŠAS	48
SUMMARY	54

IVADAS

“Talpi ir tvari jų atmintis: joje giliai įsirėžia menkiausios detalės, gestai. Mirusiųjų vardai ir gyvenimai nuolat čia atsikartoja, atsišaukia iš gūdžiausių tolumų kaip aidas besiritančiomis viena per kitą bangomis. Čia nuolat kažkas budi prie išnykstančių kartų kapo”¹

Bronius Radzevičius “Priešaušrio vieškeliai”

Atgimimo laikotarpyje prasidėję politiniai, socialiniai ir kultūriniai procesai materializavosi į nepriklausomybės atkūrimą 1990-ųjų kovo 11.^{2,3} Todėl nenuostabu, kad įvairūs mokslininkai - istorikai, politologai, kultūrologai ir kiti - bando analizuoti tuo metu vykusius procesus iš savo disciplinų perspektyvų ir atsakyti į svarbų klausimą: kas iš tikro įvyko Atgimimo laikotarpiu? Ar tai tebuvo vienas iš daugybės vidurio ir rytų Europoje 9 dešimt. pabaigoje prasidėjusių socialinių judėjimų, sutapusių su M. Gorbačiovo pradėta “Perestroika” ir “Glasnost” politika? O galbūt tai buvo būtent Maskvoje inicijuotas ir vėliau vietinės valdžios kontroliuotas projektas, kuris vėliau netikėtai nuvedė link nepriklausomybės atkūrimo?⁴ O galbūt, kaip teigia Ainė Ramonaitė ir Jūratė Kavaliauskaitė, to meto įvykiai buvo tarsi stebuklas tiek to meto įvykių liudininkams, tiek ir iš šiandieninės perspektyvos žvelgiantiems mokslininkams?⁵ Gausus kiekis Atgimimo laikotarpio interpretacijų rodo nevienalytį jo vertinimą, todėl šiuo darbu nesiekama pagrįsti ar paneigti vieną iš paminėtų perspektyvų, o parodyti, kad Atgimimo laikotarpiu prasidėjusios viešos kalbos ir diskusijos dėl sovietmečiu išgyventų skausmingų patirčių turėjo ne tik tam tikrą politinę potekstę, bet ir prisidėjo prie kolektyvinės tapatybės transformavimo.

Sovietmečiu išgyventos skausmingos patirtys (tremtis, pokario rezistencija, kolektyvizacija) šiandien yra prisimenamos kaip bendros visos lietuvių tautos patirtys ir

¹ Bronius Radzevičius, *Priešaušrio vieškeliai (1)*. Antras leidimas. Vilnius: Mintis, 1985, 5.

² Rasa Baločkaitė ir Leonardas Rinkevičius, “Sovietinės modernybės virsmas: nuo Černobylio bei Ignalinos iki Žaliųjų ir Sąjūdžio.” *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 22, 2008, 38.

³ Rytis Bulota, “SSRS reformų išvakarėse: nomenklatūra ir inteligentija Lietuvoje.” *Darbai ir dienos*, T. 49, 2008, 75.

⁴ Česlovas Laurinavičius ir Vladas Sirutavičius, *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo persitvarkymo iki Kovo 11 d.* Vilnius: Baltos lankos, 2008, 79

⁵ Ainė Ramonaitė, Jūratė Kavaliauskaitė ir Aurimas Švedas, “Savaimi visuomenė prieš totalitarinį režimą? Kn. Jūratė Kavaliauskaitė, Ainė Ramonaitė (sud.), *Sąjūdžio ištakų beiškant: Nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. Vilnius: Baltos lankos, 2011, 11.

yra kolektyvinės atminties dalis. Per muziejus, paminklus, gyvas istorijas ir politikų kalbas galima matyti kolektyvinės atminties vaizdinius, jų simbolinę galią, ypač kai yra kalbama apie lietuvių trėmimus, partizaninį pasipriešinimą. Tremtis ir pokario rezistencijos sunaikinimas po Antrojo pasaulinio karo nepriklausomoje Lietuvoje šiandien yra suprantami kaip skausmingi tautos kančių ir kovos sovietmečiu simboliai. Kolektyvizacija ir vienkiemų naikinimas (melioracija) taip pat buvo sisteminga represyvi sovietinė politika, radikaliai paveikusi lietuviškus kaimus, kuriuose po Antrojo pasaulinio karo dar gyveno didesnė dalis lietuvių tautos.⁶ Tačiau priešingai nei tremtis ir pokario rezistencija, kolektyvizacija šiandien nėra plačiai įprasminama politiniame atminties lauke. Vėlyvuolu sovietmečiu filosofai ir menininkai viešai kalbėjo apie lietuviškąjį kaimą kaip apie svarbų lietuviškos kolektyvinės atminties archetipą, o jo naikinimą - kaip apie kolektyvinę traumą. Atgimimo laikotarpiu sovietmečiu vykdyti kolektyvizacijos, industrializacijos ir urbanizacijos procesai, dešimtmečiais pristatyti kaip sovietinės pažangos procesai, kovoje su tradicionalizmu ir išnaudojimu kaime, pradėti interpretuoti kaip visą lietuvių tautą transformavusios politinės represijos apraiškos. Iš karto po nepriklausomybės paskelbimo filosofas Arvydas Šliogeris rašė: *“Išėjimas iš kaimo į miestą vyko, tarkim, ir antikos pasaulyje, ir vakarų Europoje. Tačiau ten jis vyko labai lėtai ir natūraliai, keletą šimtmečių. Tuo tarpu Lietuvoje jis įvyko nepaprastai greitai, per keletą dešimtmečių. Be to – ir tai man atrodo svarbiausia – Lietuvos išėjimas vyko pernelyg staigiai, netolydžiai, jis buvo panašus į šūvį iš pistoleto.”*⁷

Darbo originalumas. Lietuviškame kontekste daugiausia dominuoja su atminties įprasminimu ar skirtingų atminties režimų kova susijusios temos. Tyrimų apie trauminių kolektyvinių patirčių poveikį kolektyvinei atminčiai bei politinėms transformacijoms - Lietuvoje beveik nėra. Daugiau dėmesio skiriama tremties ir pokario rezistencijai. Melioracija ir kolektyvizacija, kaip kolektyvinės trauminės patirtys, bei su šiomis patirtimis susijusių politinių diskursų formavimasis vėlyvuolu sovietmečiu bei Atgimimo laikotarpiu - vis dar nėra pakankamai tirti.

⁶ Lietuvoje – iki Antrojo pasaulinio karo iš esmės buvusioje agrarinėje šalyje – sovietinė kaimo teritorijų „pertvarka“ socialiai buvo skausminga ir bent iki 1960–1970 metų dažnai prievartinė (Edis Kriaučiūnas, “Lietuvos kaimiškų teritorijų apgyvenimas: erdvinės transformacijos ir gyventojų gerovė.” *Geografijos metraštis*, 51, 2018, 8.).

⁷ Arvydas Šliogeris, *Sietuvos: eseistikos rinktinė*. Vilnius: Mintis, 1992, p. 134.

Darbo struktūra. Darbo dėstymo dalis suskirstyta į dvi pagrindines dalis. Pirmojoje dalyje bus remiamasi garsaus JAV sociologo Jeffrey C. Alexander socialine traumos teorija, kuria autorius bando nustatyti, kaip šokiruojantys ir skausmingi įvykiai grupės sąmonėje gali prisidėti prie kolektyvinių tapatybių formavimo. Remiantis šia teorija bus bandoma patikrinti, kaip sovietmečiu patirtos skausmingos patirtys (tremtis, kolektyvizacija, pokario rezistencija) prisidėjo ar neprisidėjo prie kolektyvinės tapatybės formavimo Atgimimo laikotarpiu. Tikimasi, kad surinkta empirinė medžiaga leis patikrinti kokios trauminės istorinės praeities vizijos sklido viešojoje erdvėje, kas buvo jų atstovai ir kokią poveikį jie turėjo. Antrojoje dalyje bus bandoma patikrinti, kaip pasikeitęs politinis atminties laukas ir jo veikėjai po nepriklausomybės atgavimo įtraukė traumines istorines vizijas į valstybinį pasakojimą (kitais žodžiais, buvo institucionalizuotas valstybiniu lygmeniu).

Šio **darbo objektas** yra kultūrinės nomenklatūros ir kitų viešų atminties veikėjų kalbos ir tekstai vėlyvojo sovietmečio ir Sąjūdžio laikotarpiu (nuo 1987 m. iki 1991 m.), susiję su trauminėmis lietuvių tautos patirtimis sovietmečiu. Šio **darbo tikslas** yra įvertinti skausmingų patirčių diskursų iškilimą Atgimimo laikotarpiu viešojoje erdvėje, jų kilmę, jų tarpininkus, tarpusavio santykį, kaitą ir institucinių lygmenį po nepriklausomybės atkūrimo.

Darbo uždaviniai. Moksliniuose tekstuose apie Sovietų Sąjungos žlugimo priežastis teigiama, jog vėlyvojo sovietmečio pilietinių judėjimų (tokių kaip Sąjūdis) sėkmė glūdėjo jų gebėjime performuoti ar sustiprinti tautines kolektyvines tapatybes, skatinusias atmesti sovietinius tapatybinius naratyvus, o galiausiai ir patį politinį sovietinį režimą.^{8,9} Atlikus šaltinių analizę ir susiejus ją su J. Alexander kultūrinės traumos teorija, tyrime siekiama:

- 1) įvertinti teorinę diskurso sąsają su jo įtaka politinėms transformacijoms per atminties politikos ir traumos prizmę;
- 2) patikrinti, ar Atgimimo laikotarpiu iškilusias traumines patirtis galima laikyti socialinėmis traumomis (J. Alexander teorijos rėmuose);

⁸ Ramonaitė, Kavaliauskaitė ir Švedas, 11-13.

⁹ Vilius Ivanauskas, *Įrėmintą tapatybę: Lietuvos rašytojai tautų draugystės imperijoje*. Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, 388-391.

3) palyginti, kaip kolektyvizacijos ir melioracijos naratyvas atrodė lyginant su kitais trauminiais naratyvais (su tremtimi ir užgniaužta pokario rezistencija), kas buvo kiekvieno iš šių naratyvų atstovai ir kaip jie prigijo visuomenėje;

4) išanalizuoti, kaip su Atgimimo laikotarpiu iškilusiomis trauminėmis patirtimis susijęs naujasis istorinis pasakojimas prisidėjo prie sovietinės tapatybės atmetimo, režimo politinės delegitimacijos procesų ir tuo pačiu įsitvirtino/neįsitvirtino naujajame politiniame režime.

Šiuo darbu siekta bent iš dalies užpildyti tyrimų apie kolektyvinių traumų diskursų poveikį politinėms transformacijoms stygių. Nors politologinių tyrimų šioje srityje daugėja, kolektyvizacijos ir vienkiemų naikinimo (dar kartais vadinamu “priverstiniu išvietinimu”) tyrimų trūksta. Tyrimą apsunkino tai, kad dėl pandeminės situacijos ir kitų objektyvių priežasčių (nemaža dalis aktyvių Atgimimo laikotarpio viešų veikėjų yra mirę) buvo sudėtinga apklausti aktyvius to meto veikėjus. Kita vertus, Atgimimo laikotarpio veikėjų viešos kalbos, pokalbiai su žiniasklaidos atstovais ir kiti tekstai yra lengvai prieinami, todėl galima teigti, kad yra pakankamas kiekis informacijos renkant empirinę medžiagą. Svarbiausia empirinė medžiaga šiame darbe yra Atgimimo laikotarpio spauda. Žinoma, šiam darbui būtų naudingas papildomas spaudos ir kitų tekstų analizavimas jau po 1990-ųjų m., nes pirmaisiais nepriklausomybės metais dominavusios temos buvo susijusios su naujos valdžios veiksmais, ekonominiais iššūkiais ir pan. Kita problema, kad pirmasis nepriklausomybės dešimtmetis dar nėra pakankamai tyrinėtas, o tai sukelia tam tikras problemas bandant ieškoti susistemintos politinės analizės, kuri paaikšintų vykusių tapatumo, atminties institucionalizacijos ir kitus procesus. Šis darbas nepretenduoja viso to atlikti, tačiau tai yra bandymas įvertinti atminties ir kolektyvinių diskursų vaidmenį Atgimimo laikotarpiu. Tremtis, kolektyvizacija ir užgniaužta pokario rezistencija buvo trys pagrindinės su Sovietų Sąjungos režimo represijomis susijusios skausmingos patirtys.¹⁰

¹⁰ Greta kolektyvizacijos, tremties ir pokario rezistencijos, galima įterpti ketvirtą trauminį naratyvą - Holokaustą. Žvelgiant istoriškai, Holokausto klausimas Lietuvoje nebuvo sovietmečiu plačiai svarstomas. Todėl Atgimimo laikotarpiu prasidėjusios viešos kalbos dėl Sovietų Sąjungos žiaurumų prieš lietuvių tautą nukreipė dėmesį nuo žydų genocido ir ypač lietuvių dalyvavimo kolaboruojant su vokiečiais klausimo (Sužiedėlis ir Liekis, “Conflicting Memories: The Reception of the Holocaust in Lithuania.” Kn. John-Paul Himka ir Joanna Beata Michlic (sud.), *Bringing the Dark Past to Light: The Reception of the Holocaust in Postcommunist Europe*. London: University of Nebraska Press, 2013, 329).

Metologinė prieiga. Darbe buvo naudojamas kritinio diskurso analizės metodas. Tai yra diskurso analizės porūšis, padedantis kritiškai išnagrinėti kalbos ir visuomenės santykį bei atskleisti, kaip ideologija, tapatybė ir galia yra įtvirtinamos per socialiniuose ir politiniuose kontekstuose skleidžiamus tekstus.¹¹ Ruth Wodak susieja kritinę diskurso analizę su socialinės praktikos forma, kuri yra vykdoma per tekstus ir kalbas. Toks diskurso apibūdinimas implikuoja, kad diskursinė praktika formuoja ir yra formuojama institucijų ir socialinių struktūrų.¹² Taip diskursinė praktika gali įtvirtinti ir padėti išlaikyti socialinį modelį, kita vertus, tai gali prisidėti prie to modelio pertvarkymo.¹³

1987-1992 m. spauda buvo vienas iš svarbesnių įrankių visuomenėje diegti konkrečias kolektyvinės atminties ir kultūrinės traumos vizijas. Svarbiausi to laikotarpio kultūriniai laikraščiai ir žurnalai („Pergalė“, „Literatūra ir menas“, „Nemunas“ ir kiti) buvo ideali terpė tai daryti, nes tai: 1) dideliais tiražais spausdinami ir plačiai auditorijai prieinami leidiniai; 2) svarbi terpė viešai diskusijai, kurioje visuomenei autoritetingi viešieji asmenys galėjo diskutuoti įvairiais klausimais (sistemos rėmuose). Viešosios inteligentijos atstovai naudojo spaudą kaip platformą palaikyti jų autoritetą ir parodyti lojalumą sovietinei sistemai. Kritinė diskurso analizė buvo naudojama analizuojant svarbiausius vėlyvojo sovietmečio spaudos leidinius („Literatūra ir menas“, „Pergalė“, „Nemunas“, „Gimtasis kraštas“, „Valstiečių laikraštis“, „Atgimimas“ ir kitus), rašytojų tekstų ir kalbų rinktines (J. Marcinkevičiaus, M. Martinaičio ir kitų), viešas kalbas (Sąjūdžio mitingų, Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo ir kitų). Tokia analizė svarbi siekiant suprasti, kokį galios balansą sąlygojo šie tekstai, kodėl buvo pasirinkti vieni ar kiti žodžiai apibūdinant skausmingą istorinę sovietmečio patirtį ir kokią įtaką tai galėjo turėti klausiančiai ir skaitančiai auditorijai.

Taip pat norėčiau išreikšti padėką už didelę pagalbą konsultacijomis traumos ir atminties politikos klausimais, patarimais naudinga literatūra politologei prof. Dovilei Budrytei (Georgia Gwinnett College, JAV) bei už puikias pastabas ir komentarus sovietmečio, Sąjūdžio ir rašytojų klausimais istorikui dr. Sauliui Grybkauskui (Lietuvos istorijos instituto direktoriaus pavaduotojas).

¹¹ Ruth Wodak, „Editor’s Introduction: Critical Discourse Analysis.“ Kn. Ruth Wodak (sud.), *Critical Discourse Analysis. Volume I: Concepts, History, Theory*. London: Sage Publications LTD, 2013, xix.

¹² Ten pat, xxiii-xiv.

¹³ Ten pat, xxv.

1. Teorinės prielaidos

1.1. Kolektyvinė atmintis ir politinės transformacijos

Kolektyvinės atminties sąvoka ilgą laiką buvo siejama su sociologijos ir istorijos mokslų sritimis. Šiandien politikos mokslininkai ir tarptautinių santykių specialistai savo darbuose taip pat tyrinėja atminties problematiką naudodami šią sąvoką. *Kolektyvinė atmintis* - prancūzų sociologo Maurice Halbwachs sukurtas terminas, žymintis idėją, kad individo praeities suvokimas yra susijęs su tam tikros grupės sąmone, kuri pasireiškia kultūroje per įvairias atminties įprasminimo formas: paminklus, ritualus ar šventes.¹⁴ Jan Assmann išplėtojo Maurice Halbwachs teoriją, išskirdamas du kolektyvinės atminties tipus: komunikacinę ir kultūrinę atmintis. *Komunikacinė atmintis* yra neinstitucinė atmintis, perteikiama per neformalią tradiciją ir komunikaciją kasdieninėje sąveikoje. Dėl šios priežasties ji turi tik ribotą laiko gylį, kuris paprastai apima ne daugiau kaip aštuoniasdešimt metų - trijų sąveikaujančių kartų gyvavimo laikotarpį.¹⁵ Tuo tarpu *kultūrinė atmintis* yra institucinė atmintis, išreikšta ir objektyvuota simbolinėmis formomis, kurios, lyginant su verbaline komunikacija, yra stabilios ir transcendentinės bei įprasminamos formalia komunikacija (pvz., oficiali valstybinė atmintis). Tokia kultūrinė tradicija atsiranda valstybiniu lygmeniu įtvirtinus praeities pasakojimus ir pavertus juos bendru hierarchiškai struktūruotu pasakojimu.¹⁶ Aleidos Assmann teigimu, individas siekdamas tapti grupės, pavyzdžiui, tautos dalimi, priima ir dalinasi tautinės grupės istorija, kuri peržengia individualaus gyvenimo laikotarpio ribas. Per kognityvinius ir emocinius simbolius bei atminimo ritualus, asmuo dalyvauja šios grupės praeities vizijoje. Dalyvavimas socialinėje atmintyje visada būna įvairialypis, nes yra pagrįstas gyva patirtimi ir susietas su autobiografinė atmintimi, o kolektyvinis dalyvavimas nacionalinėje atmintyje – veiksmingais simboliais ir apeigomis, stiprinančiomis kolektyvinę empatiją ir tapatybę.¹⁷ Kolektyvinės atminties terminą papildė kitas klasiku vadinamas autorius -

¹⁴ Maurice Halbwachs, *On collective memory*. Chicago: the University of Chicago Press, 1992, 52-53.

¹⁵ Jan Assmann, „Communicative and Cultural Memory.“ Kn. Astrid Erll, Ansgar Nünning (sud.), *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin/New York: De Gruyter, 2008, 117.

¹⁶ Ten pat, 117.

¹⁷ Aleida Assmann, „Transformations between History and Memory.“ *Social Research*, 75 (1), 2008, 51-52.

Pierre Nora, įvedęs terminą lieux de memoire (liet. atminties vietos). *Lieux de memoire* suvokiama kaip simbolinė vieta, kurioje tautos ar bendruomenės atmintis tam tikru laipsniu įsitvirtina, išsikristalizuoja ir materializuojasi.¹⁸ Kitais žodžiais tariant, tai institucijų, žodžių, įvykių, istorinių asmenybių sistema, turinti emocinę ir simbolinę reikšmę konkrečios visuomenės savivokai.

Su atminties politikos sąvoka yra glaudžiai susijusi traumos sąvoka, naudojama daugelyje akademinų disciplinų, įskaitant sociologiją, psichoanalizę, tarptautinius santykius, istoriją ir politikos mokslus. *Trauma* - terminas, kuris pirmiausia buvo naudojamas medicinoje bei psichologijoje.¹⁹ Klasikinėje medicinoje trauma reiškia tam tikrą fizinį sužalojimą, kuris matomas kūne, o psichologijos moksle tai išorinis dirgiklis/įvykis, paveikęs žmogaus psichologinę pusiausvyrą bei radikaliai transformavęs jo asmenybę.²⁰ JAV sociologas Kai Erikson išskiria individualią traumą, kada smurtinis įvykis žmogų kardinaliai pakeičia, padaro jį silpnu ir paveikiu, bei kolektyvinę traumą, kuri yra susijusi su tam tikru smūgiu svarbiausiems socialinio gyvenimo tinklams, pažeidžiant natūralius bendruomeninius ryšius, juos nutraukiant ar visiškai sunaikinant.²¹ Visuomenės atmintyje likusios skaudžios patirtys (karai, represijos ir kita) palieka neišspręstas kaltės, kančios, atsakomybės problemas, kurias visuomenė sprendžia dvejopai: praeitį idealizuojant ir su ja tapatinantis, "pamirštant" neįaukius istorinius momentus, arba juos prisimenant, svarstant ir vertinant bei tokius būdu sprendžiant moralines ir psichologines praeities palikimo problemas.²² Suinteresuotos socialinės grupės varžosi dėl galimybės formuoti skirtingas kolektyvines atmintis, o tai lemia "atminties kovų" atsiradimą. Kiekviena grupė savaip vertina ir prisimena praeities įvykius: viena vertus, tai skatina

¹⁸ Pierre Nora, „Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire.“ *Representations*, No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory, 1989, 8.

¹⁹ Traumos terminas socialiniuose moksluose turi dvi populiarias interpretacijas, kuriomis bandoma paaiškinti traumos santykį su socialine realybe ir politiniais procesais. Pirmoji, psichoanalitinė traumos teorija, kurios atspirties taškas yra Z. Freud'o ir kitų psichoanalitikų darbai (James Berger, "Trauma and Literary theory." *Contemporary Literature*, Vol. 38, No. 3 (Autumn, 1997), 571). Antroji socialinė traumos teorija - atstovaujama kultūros sociologų grupė (šiai grupei priklauso tas pats K. Erikson ir P. Sztompka), kalba apie su socialiniais aspektais susietą platų traumos tyrimų lauką (Angela Onwuachi-Willig, "The Trauma of the Routine: Lessons on Cultural Trauma from the Emmett Till Verdict." *Sociological Theory* 34(4) (2016), 336). Šios grupės atstovai siekia parodyti, kad trauma yra socialiai konstruojama ir jai būtinas atitinkamas tarpininkavimas (Alexander, 1).

²⁰ Erikson, 455-456

²¹ Ten pat, 459-460.

²² Irena Šutinienė, et al., *Socialinė atmintis: minėjimai ir užmarštys*, Vilnius: Eugrimas, 2003, 8.

nuomonių pliuralizmą, kita vertus, tai gali sukurti antagonistines pozicijas, skirtingoms visuomenės grupėms nesutariant ar net konfliktuojant dėl praeities vertinimo ir pačios atminties turinio.²³ Kita vertus, sukrečiančios ar trauminės patirtys, kurias grupė, bendruomenė ar tauta prisimena ir reflektuoja gali turėti jungiančių savybių bei mobilizuoti siekiant konkrečių politinių tikslų. Skausmingos istorinės patirtys yra galingas socialinis instrumentas, kurio dėka formuojamas individualus ir kolektyvinis tapatumas, o jaunesnėms kartoms perduodamas ne tik tam tikras praeities vaizdinys, bet ir moralinės vertybės, deramo elgesio modeliai.²⁴

Lenkų sociologas Piotr Sztompka kolektyvinę traumą sieja su socialiniu tapsmu (angl. *social becoming*), kurį lemia įvairaus intensyvumo socialiniai pokyčiai, virsmai, socialinį veikėją pakeičiantys prieš jo valią. Pasak jo, trauma yra būtent tokia staigi ir netikėta socialinė kaita, kuri individą įstumia į jam nepažįstamą erdvę, aplinką, griaua jam suprantamą pasaulį, sukelia šokiruojančią, nenuspėjamą mentalinę būseną.²⁵ Viena vertus, politinių režimų kitimas jau savaime yra sukrečiantis įvykis, kita vertus, tokia transformacija įgalina viešai atskleisti anksčiau patirtas nuoskaudas ir sunkias patirtis. Piotr Sztompka sutinka su Kai Erikson, kad trauma tampa kolektyviniu socialiniu reiškiniu tuomet, kai trikdančius įvykius patyrusi grupė žmonių ar visa visuomenė kultūriškai interpretuoja juos kaip traumuojančius. Kad trauma taptų kolektyvinė, reikalinga tinkama kognityvinė ir komunikacinė tų įvykių reprezentacija, o toks reprezentavimas turi politinius ir socialinius padarinius.²⁶ Politologė Jenny Edkins savo garsioje knygoje "Trauma and the Memory of Politics" (liet. Trauma ir politikos atmintis) atskleidžia ryšį tarp traumos ir politinės bendruomenės bei parodo kaip trauminės patirtys yra įtraukiamos į kasdienes naratyvus (per paminklus, minėjimus ir kitas praktikas) bei tampa politiniu veiksmu.²⁷ Mokslininkė teigia, kad kai kurios atminties įprasminimo formos pasitelkia istorinę patirtį, kad paskatintų pokyčius ir užginčytų politines sistemas, kurios pirmiausia sukėlė karų ir genocidų smurtą.²⁸ Vėliau J. Edkins papildė savo išdėstytas mintis kitame

²³ Rasa Čepaitienė, "Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos". *Lituanistica*, T.53, 4(72), 2007, 39.

²⁴ Ten pat, 36.

²⁵ Piotr Sztompka, "Cultural trauma. The other face of social change." *European Journal of Social theory*, 3(4), 2000, 450-457.

²⁶ Sztompka, 450-451.

²⁷ Jenny Edkins, *Trauma and the Memory of Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013, p. 15.

²⁸ Edkins, 2013, 12.

straipsnyje²⁹, kuriame ji kalba apie trauminių įvykių atminimo ir politinių autoritetų sąveikavimą. Pasak jos, atminties ir įamžinimo/minėjimo klausimas yra svarbesnis nei būtų galima manyti: atmintis pasitelkiama ne tik kuriant ir perkuriant politinio autoriteto formas. Trauminių ir smurtinių patirčių įprasminimui skirti simboliai ir praktikos veikia kaip suverenios valdžios pagrindimas ir įtvirtinimas. Pavyzdžiui, atkūrus politinę nepriklausomybę, nėra garantijų, kad naujasis politinis režimas grąžins draustą diskursą apie skausmingą praeitį į viešąją erdvę arba pats nesiims draudimų ar neskatins tam tikrų praeities įvykių užmaršties. Atminties tyrimai suteikia įžvalgų ir apie politinę bendruomenę, jos laikinumo bei subjektyvumo formas, kurios sutampa su šiuolaikinėmis politinėmis valdžios formomis.³⁰ Šie atminties ir laikinumo klausimai siejasi ne tik su politine valdžia ar galios santykių raiška, bet ir su pasipriešinimo klausimu: atmintis įgalina į viešumą iškelti trauminės ir kitas katastrofiškas patirtis, kurios gali būti naudojamos kaip įrankis pasipriešinti centrinės valdžios siekiams. Politinių ir socialinių judėjimų kontekste tai yra svarbus aspektas, bandant suprasti kaip trauminės patirtys gali mobilizuoti visuomenę. Šiuo aspektu vertingos politologės Emma Hutchison įžvalgos, nes ji susieja traumos teoriją su emocijomis, kurias laiko vienu svarbesnių sudedamųjų šios teorijos dalių, ypač kai yra kalbama apie politinių bendruomenių formavimą ir funkcionavimą. Mokslininkė teigia, kad trauminės patirtys emociškai bent trumpam suvienija bendruomenę per viešą emocijomis paremtą diskursą (stichinių nelaimių, teroro atakų metu ir pan.), leidžiantį suvokti ne tik kaip individai ar bendruomenės save apibrėžia ir susitapatina, bet ir kaip formuojama ir vykdoma politika.³¹ Emma Hutchison teigimu, emocijų vaidmuo politinių transformacijų kontekste ilgą laiką buvo ignoruojamas, tačiau šiandien emocijas galima sieti su platesniais socialiniais ir kultūriniais reiškiniais, kuriuos savo ruožtu formuoja reprezentavimo ir interpretavimo procesai.³²

²⁹ Jenny Edkins, "Remembering Relationality: Trauma Time and Politics". Kn. Duncan Bell (sud.), *Memory trauma and world politics*. New York: Palgrave Macmillan, 2006, 101.

³⁰ Edkins, 2006, 101.

³¹ Emma Hutchison *Affective Communities in World Politics: Collective Emotions after Trauma*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016, 3.

³² Ten pat, 17.

2. Literatūros apžvalga

Tarpdisciplininė sociologijos, istorijos ir politologijos prieiga leidžia į atminties ir traumos teoriją pažiūrėti iš skirtingų perspektyvų. Pirmiausia reikia išskirti užsienio autorius, kurie tiria kaip skausmingos istorinės patirtys veikia kolektyvines tapatybes. Politologė Jessica Auchter savo knygoje “The Politics of Haunting and Memory in International Relations”³³ (liet. Vaidenimosi ir atminties politika tarptautiniuose santykiuose) (2014) analizuoja kaip gyvybės ir mirties tematika tampa vienijančiais ir tuo pačiu skaldančiais procesais, ypač valstybės simbolių ir memorialų kūrime. Šios dichotomijos egzistavimas lemia skirtingus politikos veikėjų požiūrius į kultūrinius ir politinius procesus, o kartu tai veikia ir tarptautinę sistemą. Autorės teigimu, praeities patirtys tarsi šmėklos persekioja mus ir mūsų požiūris į jas nulemia kaip mes susitvarkome su savo praeities baimėmis. Kita politologė Maja Zehfuss, savo knygoje “Wounds of memory”³⁴ (liet. Atminties žaizdos) (2007) kalba apie vokiečių tautos prisiminimus Antrojo pasaulinio karo metu, kurie yra priešaringi, ypač kalbant apie naudojamus argumentus bandant pateisinti skirtingas pozicijas dėl karinės jėgos naudojimo. Analizuodama įvairią literatūrą (prisiminimus, literatūrinius kūrinius), autorė bando stebėti kaip šie darbai veikia ir skatina viešas politines diskusijas bei kaip keičia valstybės užsienio politiką (kilus klausimams dėl Vokietijos karinių pajėgų dislokavimo Bosnijoje). Mokslininkės teigimu, praeities įvykių atskleista įtampa ir neapibrėžtumas kelia politinius klausimus, su kuriais visuomenei reikia susitaikyti ir juos priimti svarstymui. Išskirti reikėtų sociologų Kai Erikson, Piotr Sztompka bei politologų Jenny Edkins ir Emma Hutchison darbus, kuriuos jau aptarėme teorinėje dalyje. JAV sociologo Jeffrey Alexander knygoje “Trauma: A social theory” (2012)³⁵ (liet. Trauma: socialinė teorija) išplėtotą kultūrinės traumos teorija bus plačiau aptarta sekančiame skyriuje.

Atminties ir traumos tyrimo laukas vis dažniau paliečia ir lietuviškąjį kontekstą, ypač kai yra tiriama skausminga sovietinės okupacijos patirtis. Kita vertus, nemaža dalis lietuvių ar lietuviškai rašančių autorių priklauso ir Lietuvos, ir užsienio akademijai, todėl

³³ Jessica Auchter, *The Politics of Haunting and Memory in International Relations*. Abington and New York: Routledge, 2014, 1-12.

³⁴ Maja Zehfuss, *Wounds of Memory: The Politics of War in Germany*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, xi-xv.

³⁵ Jeffrey C. Alexander, *Trauma: A Social Theory*. Cambridge: Polity, 2012.

nėra lengva kalbėti apie konkrečiai Lietuvos akademijoje esančius darbus. Violetos Davoliūtės anglų kalba išleistoje knygoje “Making and Breaking of Soviet Lithuania: Memory and Modernity in the Wake of War”³⁶ (liet. Sovietų Lietuvos kūrimas ir griovimas: atmintis ir modernumas po karo) (2014), autorė kalba apie sovietinės Lietuvos kultūros elito “atsigręžimą į kaimą” (angl. rustic turn) septintojo dešimtmečio antroje pusėje, kaip plačios kultūrinės reakcijos į sovietmečio modernizmo nesėkmę, atspindį. Pasak mokslininkės, šis „atsigręžimas į kaimą“ suvaidino svarbų vaidmenį Sąjūdžio judėjimo metu, o vėlyvojo sovietmečio rašytojai buvo svarbūs nacionalinio judėjimo lyderiai, nes jų kalbos masiniuose mitinguose, literatūros kūriniai, straipsniai bei kiti tekstai vaidino esminį vaidmenį formuojant naujus kolektyvinės tapatybės kontūrus ir mobilizuojant visuomenę. Mažo to, jie turėjo ypatingą kultūrinį statusą - buvo laikomi lietuvių tautos, lietuvių kalbos, kultūros ir kolektyvinės atminties sergėtojais. Tiek prie lietuvių, tiek prie užsienio autorių galima priskirti antropologę Neringą Klumbytę, kuri tyrinėja kaip istorinė atmintis ir skirtingi kolektyviai pasakojimai apie XX amžiaus įvykius sukuria visuomenėje priešpriešą. Savo straipsnyje³⁷ N. Klumbytė kalba kaip skirtingai suvokiama praeitis ir istorinio teisingumo vertinimo sukuria politinę ir kultūrinę atskirtį tarp lietuvių ir Lietuvos rusų. Pasak šios mokslininkės, toks nevienalytis istorijos vertinimas sukelia tam tikras politines trintis tiek vidaus, tiek užsienio politikoje. Politologė Dovilė Budrytė, kurią taip pat galima priskirti tiek prie Lietuvos, tiek prie užsienio mokslininkų, analizuoja kaip tremties ir pokario rezistencijos skausmingos patirtys formuoja tautinį identitetą. Savo dviejuose straipsniuose^{38,39}, ji bando pažiūrėti į šias skausmingas patirtis iš moterų istorinės atminties perspektyvos. Per buvusių tremtinių ir partizanių asmenines istorijas, autorė stebi kaip šios moterys savitai bando išsaugoti skaudžios istorinės patirties atmintį. Mokslininkė tiria ne tik atminties ir traumos santykį, bet ir jo sąveikavimą su besikeičiančiais atminties režimais, ypač po 1990-ųjų metų.

³⁶ Violeta Davoliūtė, *Making and Breaking of Soviet Lithuania: Memory and Modernity in the Wake of War*. London and New York: Routledge, 2013.

³⁷ Neringa Klumbytė, “Bipolinio istorinio teisingumo struktūros ir politinė atskirtis. Lietuvos rusakalbių prisiminimai apie Antrąjį pasaulinį karą Lietuvos ir Rusijos istorijos politikos kontekste.” *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 41(2), 2017.

³⁸ Dovilė Budrytė, “Experiences of collective trauma and political activism: a study of women ‘Agents of memory’ in post-soviet Lithuania.” *Journal of Baltic studies*, 41(3), 2010.

³⁹ Dovilė Budrytė, “From Partisan Warfare to Memory Battlefields: Two Women’s Stories about the Second World War and Its Aftermath in Lithuania.” *Gender & History*, 28(3), 2016.

Sociologės Irenos Štutienės kartu su kolegomis parašytoje monografijoje „Socialinė atmintis: minėjimai ir užmarštys“ (2003) kalbama apie sovietinio laikotarpio atmintis ir užmarštis per miestelių ir kaimų gyventojų autobiografinius pasakojimus. Autorės atskleidžia kaip stalinistines represijas patyrę gyventojai bando jas integruoti į logišką, nuoseklų pasakojimą, o su individualiomis ir grupinėmis patirtimis susijusios vietos tampa istorinės patirties simboliais. Tai svarbu šio darbo kontekste, ypač lyginant kolektyvizacijos, tremties ir pokario rezistencijos įprasminimą valstybiniu lygmeniu.

Galiausiai, analizuojant Sąjūdžio laikotarpį, neįmanoma išvengti naujausių Lietuvoje publikuotų Sąjūdžio studijų, kurios padeda ne tik geriau suprasti to laikotarpio kontekstą, bet ir leidžia iš skirtingų perspektyvų pažiūrėti į vykusius procesus, veikėjus ir t.t. Politologų Jūratės Kavaliauskaitės ir Ainės Ramonaitės sudaryta knyga „Sąjūdžio ištakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia“⁴⁰ (2011) leidžia naujai pažvelgti į Sąjūdžio susikūrimą. Autorės remiasi tinklų analizės metodu ir aiškina kaip skirtingos visuomenės grupės (mokslininkai, bažnytinis pagrindis, žaliųjų, aplinkosaugos judėjimai ir kiti) veikė mums aktuali vėlyvuosiu sovietiniu periodu. Toks skirtingų grupių analizavimas svarbus suvokiant tiek Sąjūdžio lyderių, tiek pačių dalyvių mobilizavimo logiką, jų įtaką ir pan. Istorikų Česlovo Laurinavičiaus ir Vlodo Sirutavičiaus knygą „Lietuvos istorija. Sąjūdis. I d.“ (2008) galima laikyti geriausia knyga, kuri skaitytojus supažindina su Sąjūdžiu ir jo istorija. Autoriai išsamiai aprašo visus svarbiausius kultūrinius, politinius, socialinius procesus vykusius Atgimimo laikotarpiu, paliečia šiame darbe aktualius įvykius, asmenybes ir procesus. Knygoje puikiai susisteminti įvykiai ir kontekstas, tuo pačiu atskleidžiant jų sąsajų prieštarumą ir dinamiškumą. Istoriko ir politologo Viliaus Ivanausko monografijoje „Įrėmintą tapatybę: Lietuvos rašytojai Tautų draugystės imperijoje“ (2015) rašoma apie sovietmečio lietuvių rašytojus kaip politinius veikėjus, kurie prisidėjo prie „*engiamos tautos*“ naratyvo Sąjūdžio laikotarpiu: remiantis skirtinga motyvacija ir patirtimi, sietina su kilme ir asmeniniu santykiu su kaimu. Viliaus Ivanausko knyga svarbi, norint geriau suprasti Lietuvos rašytojų ypatingą statusą sovietiniais laikais ir kaip tas statusas veikė politinius ir kultūrinius procesus Lietuvoje. Algio Kalėdos, Rimanto Kmitos ir Dalios Satkauskytės sudaryta knyga „Sovietmečio

⁴⁰ Kn. Jūratė Kavaliauskaitė, Ainė Ramonaitė (sud.), *Sąjūdžio ištakų beiškant: Nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. Vilnius: Baltos lankos, 2011.

lietuvių literatūra: Reiškiniai ir sąvokos”⁴¹ (2019) yra svarbi analizuojant lietuvių literatūros ir rašytojų santykį su skirtingais procesais, reiškiais ir įvykiais sovietmečiu. Knygoje bendrai aptariama lietuvių literatūra sovietmečiu, nemažą dėmesį skiriant politiškai angažuotai literatūrai apie lietuvišką kaimą. Knygoje esantys skyriai apie lietuvišką kaimą, Atgimimo laikotarpį ir skirtingas rašytojų kartas puikiai papildo tyrimo medžiagą.

3. J. Alexander socialinė traumos teorija

J. Alexander savo originalia socialinės traumos teorija tapo vienu svarbiausių socialinių teoretikų, kurio teorija plačiai pritaikoma socialiniuose moksluose. Mokslininkas traumą apibrėžia kaip siaubingą patirtį, kuri palieka gilius pėdsakus individo ar grupės sąmonėje ir esmingai ir negrįžtamai pakeičia jų tapatybę.⁴² Vystydamas savo teorinę prieigą, J. Alexander remiasi konkrečiais istoriniais pavyzdžiais (Holokaustu Europoje, postkolonijine Indija ir Pakistanas, Kinija Antrojo pasaulinio karo metais) ir siekia parodyti kaip kiekvienu iš tų atvejų susiklostė skirtingas įvairių visuomenių santykis su traumine patirtimi.⁴³ Mokslininkas teigia, kad patys lūžiniai įvykiai (karai, genocidai, revoliucijos ir kiti panašūs išgyvenimai) savaime dar nesukuria kolektyvinės traumos - ji yra socialinio tarpininkavimo pasekmė.⁴⁴ J. Alexander teigimu, asmenys ir socialinės grupės į tokią patirtį reaguoja skirtingai: individai paprastai ją neigia ir represuoja, o vėliau kontempliatyvaus proceso pagalba bando įveikti, o tuo tarpu kolektyvinių traumų susiformavimui būtinas veikėjų ir pačio istorinio įvykio simbolinis konstravimas.⁴⁵ Todėl J. Alexander daro išvadą, kad trauma nėra tik individuali psichologinė, bet ir socialinė - kolektyvinė patirtis, o šią patirtį kaip traumą pateikiantys naratyvai (diskursai) atlieka

⁴¹ Algis Kalėda, Rimantas Kmita, Dalia Satkauskytė (sud.), *Sovietmečio lietuvių literatūra: Reiškiniai ir sąvokos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.

⁴² Alexander, 1.

⁴³ XX a. Lietuvoje istorijoje buvo gausu skaudžių patirčių: karų, politinio režimo kaitų, tremčių, pokario rezistencija, priverstiniai iškeldinimai, tačiau ne visos šios patirtys Lietuvių tautos sąmonėje ar valstybinėje atminties sąrangoje buvo suprantamos kaip kultūrinės traumos patirtys. Pavyzdžiui, Pirmojo pasaulinio karo metu, Vokietijos okupacija Lietuvos teritorijoje sunaikino visuomenės stabilaus politinio, socialinio ir ekonominio gyvenimo lūkesčius bei privertė daugybę žmonių kartu su frontu trauktis gilyn į Rusiją (Tomas Balkelis, *Lemtingi metai: Lietuva, 1914-1923. Karas, revoliucija ir tautos gimimas*. Vilnius: Tyto Alba, 2019).

⁴⁴ Alexander, 13.

⁴⁵ Ten pat, 3.

svarbų vaidmenį apibrėžiant kritinių socialinių konfliktų kilmę bei padarinius.⁴⁶ Pasak mokslininko, kolektyvinė trauma susiformuoja tuomet, kai absoliuti dauguma kolektyvo narių ima tapatintis su kuriuo nors trauminiu įvykiu, nors dalis to kolektyvo nėra jo tiesiogiai išgyvenę.⁴⁷ Šiuo aspektu kai kurie asmeniškai nepatirti istoriniai įvykiai gali veikti asmenį ar grupę net stipriau, negu realiai įvykę įvykiai.⁴⁸ Kitais žodžiais tariant, bendruomenė ar grupė gali susitapatinti su kitų kančia kaip bendra "visų kančia" arba, kitais žodžiais tariant, kolektyvine trauma. Tokia konstruktyvistinė traumos interpretacija primena žymaus istoriko Benedict Anderson pateiktą "įsivaizduojamos bendruomenės" (imagined community) sąvoką⁴⁹, nes J. Alexander taip pat pabrėžia, kad konstruojant socialines traumas – tiek patirtų, tiek nepatirtų įvykių pagrindu - pasitelkiamos modernios informavimo priemonės ir vaizduotė.⁵⁰

Kaip jau minėta, siekiant, kad trauma taptų kolektyvine, būtinas socialinis bei kultūrinis tarpininkavimas, kitaip tariant, jos viešas perteikimas, vieša komunikacija. Politinės atminties tyrimų lauke šis reprezentavimo klausimas yra labai svarbus – jo analizė leistų paaiškinti, kodėl kai kurie skausmingi istoriniai įvykiai tampa kolektyvinėmis traumomis ("atsimenami" kaip kolektyvinės traumos) ir tampa svarbia valstybių atminties oficialių infrastruktūrų dalimi, o kai kurie – ne.

3.1. Traumos tarpininkai ir traumos institucionalizavimas

Atotrūkis tarp įvykio ir reprezentacijos gali būti suvokiamas kaip traumos diskurso formavimo, sklaidos dalis: paprastai šį kolektyvinės traumos formavimo procesą atlieka traumos tarpininkai/nešėjai (angl. carrier groups).⁵¹ *Traumos tarpininkai* privalo turėti tam tikrą socialinę galią, atstovauti gerai integruotą socialinę struktūrą, o J. Alexander teigimu, tai gali būti intelektualai, menininkai, politikai ar net socialinių judėjimų lyderiai.⁵² Šie veikėjai pateikia konkuruojančias socialinės traumos vizijas, akcentuoja pagrindinius

⁴⁶ Ten pat, 3.

⁴⁷ Ten pat, 6.

⁴⁸ Mokslininkai, tarp jų ir J. Alexander, pateikia Rugsėjo 11-osios atakų pavyzdį, kurios palietė ne tik tiesiogiai nuo atakų nukentėjusius ir jų šeimos narius, bet ir likusius JAV piliečius, kurie matė skausmingą tautiečių patirtį ir susiejo tai su visų amerikiečių kančia.

⁴⁹ Turima omenyje anglosaksų istoriko Benedict Anderson knyga "Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą" (angl. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*). Šioje knygoje istorikas teigia, kad tautos yra socialinis konstruktas.

⁵⁰ Alexander, 14.

⁵¹ Ten pat, 15.

⁵² Ten pat, 2.

veikėjus ir antagonistus, sujungdami visa tai į bendrą pasakojimą, naratyvą. Kitaip tariant, siekiant, kad individuali kančia virstų kolektyvine trauma, būtinas kultūrinis darbas, o tai paprastai priklauso nuo kalbų, tekstų, ritualų, eitynių, vaidinimų, filmų ir kito kultūrinės ar politinės raiškos poveikio.⁵³ Tačiau tai, kas bus visuomenės išgirstas, priimtas ir įvertintas yra nemenkas reprezentacijos iššūkis: be tinkamos visuomenės recepcijos, trauma lieka geriausiu atveju individualia patirtimi. Performatyvaus veiksmo sėkmė lemia kaip įtikinamai traumos naratyvą išgirsta ir priima auditorija, todėl traumos tarpininkai pasitelkia istorinės situacijos ypatumus, įvairius simbolinius išteklius ir įvairių institucinių struktūrų teikiamas galimybes.⁵⁴ Toks kultūrinis darbas yra sudėtingas ir daugiabriaunis simbolių formavimo procesas; jis gali būti sąlyginis, ginčytinas ir kartais labai poliarizuojantis. Norint, kad kuo platesnė auditorija ir kuo daugiau įvairių visuomenės narių įsitikintų, jog ir jie patyrė traumą, traumos tarpininkai turi sėkmingai užbaigti šį reikšmių kūrimo procesą.⁵⁵

Kadangi socialiniai traumos konstravimo procesai vyksta per tarpininkavimą, valstybės institucinė sąranga, jos suvaržymai ir kiti struktūriniai dalykai gali lemti, kurioje srityje ir koku lygmeniu vystysis su trauma susiję diskursai (žiniasklaidoje, politinėje erdvėje, akademijoje ir t.t.).⁵⁶ Todėl aktualu tampa kokią prieigą prie žiniasklaidos, teismų, politikos, akademinės terpės ir kitų sričių turi traumos tarpininkai, kaip šios sritys koreliuoja su traumos tarpininkų veikla ir tuo pačiu kaip jie veikia ir galbūt keičia tas sritis.⁵⁷ Jei traumos interpretavimas/tarpininkavimas pavyksta, tai gali atvesti traumos tarpininkų grupę į valdžią, o jos nariai taip įgauna galimybę institucionalizuoti savo praeities įvykių interpretaciją įvairiais politiniais ir teisiniais būdais.⁵⁸

Sėkmingai įgyvendinus traumos tarpininkavimą ir transformavus kolektyvinę tapatybę seka "nusiramino" (angl. *calming down*) periodas: patys įvykiai tampa mažiau reikšmingi, emocinis laukas pasikeičia, dėmesys pradedamas telkti į kitas sritis, atsiranda vadinamoji rutinizacija. Naujoji kolektyvinė tapatybė įtvirtinama ir institucionalizuojama naujomis simbolinėmis formomis (paminklais, muziejais ir kitais istorinės atminties

⁵³ Ten pat, 4.

⁵⁴ Ten pat, 16.

⁵⁵ Ten pat, 17.

⁵⁶ Ten pat, 19-25.

⁵⁷ Ten pat, 25.

⁵⁸ Ten pat, 119.

reliktais) ir tampa valstybinės atminties infrastruktūros dalimi.⁵⁹ Atslūgus visuomenės dėmesiui ir prasidėjus rutinizacijai, traumos įprasminimas paprastai tampa specialistų atsakomybe. Emocinei traumos įkrovai sumažėjus, visuomenė pasyviau reaguoja į su ja susijusius diskursus (ji nebekelia grėsmės kolektyvinei tapatybei), visuomenėje ima dominuoti kiti klausimai.⁶⁰ Taip rekonstruota ar naujai sukurta kolektyvinė tapatybė nors ir praranda savo aktualumą, tačiau kartu išlieka svarbiu šaltiniu sprendžiant su kolektyvine tapatybe susijusius klausimus ateityje. Todėl siekiant pakeisti susiformavusią kolektyvinę tapatybę, vėl reikalingi nauji traumos tarpininkai, kurie, susiklosčius aplinkybėms, galėtų kurti kitus traumos diskursus toliau formuojant ar reformuojant jau įsitvirtinusi identitetą.

Pastebėtina, kad kalbėdamas apie “traumos tarpininkus”, J. Alexander netiesiogiai polemizuoja su politologais Michael Bernhard ir Jan Kubik, kurie savo knygoje “Twenty Years After Communism: The Politics Of Memory And Commemoration”⁶¹ (liet. Dvidešimt metų po komunizmo: atminties ir atminimo politika) išplėtojo teoriją apie mnemonius veikėjus ir mnemonius režimus. Abu politologai išskiria tris sisteminius veiksnius, lemiančius politinių veikėjų motyvaciją ir pasirinkimą užimti vieną ar kitą mnemoninę poziciją: tai gali būti suprantami kaip struktūriniai (instituciniai) ir kultūriniai (istoriniai) suvaržymai, kita vertus, tai gali būti ir kultūriniai pasirinkimai, prieinami dalyviams tam tikrame kultūriniame kontekste.⁶² Autoriai išskiria skirtingų interesų grupių varžymą dėl teisingo istorinio interpretavimo vertinimo įtvirtinimo.⁶³ Mnemoninių veikėjų sąveikavimas turi įtakos mnemoniniams režimams, o šie savo ruožtu daro įtaką mnemoniniams veikėjams. Nors J. Alexander neatmeta skirtingų grupių konkuravimo dėl jų istorinės tiesios įtvirtinimo, tai nėra centrinė ir svarbiausia jo teorijos dalis, todėl jis pačio grupių konfliktiškumo neakcentuoja ir jo netyrinėja. Galiausiai, kai M. Bernhard ir J. Kubik akcentuoja atminties politikos pokyčius vidurio ir rytų Europai po komunizmo žlugimo (pereinamasis/tranzitinis laikotarpis), J. Alexander nesureikšmina to, ir analizuoja kaip kultūrinės traumos atsiranda/neatsiranda politinėje erdvėje *per se*.

⁵⁹ Ten pat, 26-27.

⁶⁰ Ten pat, 27.

⁶¹ Michael H. Bernhard ir Jan Kubik, *Twenty Years After Communism: The Politics Of Memory and Commemoration*. New York: Oxford University Press, 2014.

⁶² Ten pat, 17-18.

⁶³ Ten pat, 9-13.

4. Socialinių traumų diskursų formavimas Atgimimo laikotarpiu

M. Gorbačiovo pertvarkos retorika, ypač jo mėgstamos “viešumo” sąvokos vartojimas, nors ir netiesiogiai, provokavo visuomenės kritinį mintį, norą surasti ir pasakyti tiesą apie praeitį, ir to meto tikrovę. Tai leido visuomenei prabilti apie visuomenei svarbias problemas: ekologiją, “baltąsias ir juodąsias” istorijos dėmes, neteisėtai represuotus, įkalintus ir ištremtus Lietuvos gyventojus, lietuvių kalbos diskriminavimą ir t.t.⁶⁴ Viešojoje erdvėje įvairių grupių atstovai vis atviriau pasisakė prieš sovietinę represiją, kėlė klausimus dėl aukų skaičių, jų įprasminimo ir teisingumo įgyvendinimo.⁶⁵

Tezę apie naujų temų sovietmečiu iškilimą aptaria garsus sovietmečio tyrėjas Alexei Yurchak, kuris *perestroikos* laikotarpiu prasidėjusią sistemine viešo diskurso kaitą susieja su visuomenėje jau egzistavusiu metadiskursu (kai Sovietų Sąjungos piliečiai buvo

⁶⁴ Arvydas Anušauskas et. al., *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Antras leidimas. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007, 606

⁶⁵ Bendrai yra priimta laikyti, kad nuo sovietinės okupacijos žuvusių ir nukentėjusių skaičius yra apie 350 tūkst. Lietuvos gyventojų (Ten pat, 305). Remiantis Arvydu Anušausku, 1941-1952 m. iš Lietuvos buvo ištremta 132 tūkst. žmonių (Ten pat, 422.). Panašius skaičius pateikia Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centras savo interneto svetainėje nurodydamas 118 tūkst. žmonių (Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, “Lietuvos gyventojų netektys okupacijų metais.” *genocid.lt*. <<http://genocid.lt/centras/lt/147/c/>> [Žiūrėta 2021-04-30]. Lietuvos rezistencinis pasipriešinimas 1944-1953 m. taip pat nekelia didelių diskusijų dėl dalyvavusiųjų ir nukentėjusiųjų skaičiaus. Istorikai sutaria, kad partizaniniame pasipriešinime dalyvavo apie 50 tūkst. aktyvių antisovietinio pasipriešinimo kovotojų, o papildomai įtraukus jų ryšininkus ir atsargos karius, šis skaičius išaugtų iki 100 tūkst (Budrytė, 2016, 10-11.) Remiantis Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos centro duomenimis, antisovietiniame pasipriešinime žuvo 20,5 tūkst. partizanų ir jų rėmėjų (Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, “Lietuvos gyventojų netektys 1940–1986 ir 1991 metais.”< <http://genocid.lt/centras/lt/147/c/> >[Žiūrėta 2021-01-02].) Tuo tarpu kolektyvizacijos ir melioracijos klausimas yra gerokai sudėtingesnis, nes skaičiuoti nukentėjusių žmonių skaičių sudėtingiau dėl objektyvių priežasčių. Visų pirma, yra pavojus suniveliuoti visus išvykstančius iš kaimo į miestą valstiečius kaip tiesiogines kolektyvizacijos aukas. Jeigu nemaža dalis buvo priversta išsikelti iš savo gyvenamųjų namų į kitas vietas, dalis tai darė dėl neramios situacijos kaime partizaninio karo metu, kita dalis tai darė vedami geresnio gyvenimo ar išsimokslino galimybės mieste. Nepaisant to, kolektyvizacijos procesas paliko stiprų pėdsaką valstiečių gyvenime. 1948 m. priimtas nutarimas “Dėl kolektyvinių ūkių organizavimo respublikoje” pradėjo masinį valstiečių kolektyvizacijos procesą, kuris užbaigė kaimiškąją Lietuvos tautos istorijos laikotarpį, kai 80 proc. lietuvių gyveno kaimuose (Anušauskas, 284-286.). Kolektyvizacijos procesu metu buvo naudojamos įvairios represinės priemonės: vykdomi masiniai trėmimai, nustatomos aiškiai nerealaus prievolės, vykdomos “raganų medžioklės” prieš valstiečius įtariamus vykdant vidinį sabotажą (Liudas Truska, *Tautinis atgimimas ir istorija: straipsnių rinkinys*. Vilnius: Edukologija, 2012, 252.). Nors valstiečiai tapo tiesiogiai priklausomi nuo valdžios, tačiau dauguma jų vis dar gyveno vienkiemiuose, o kolūkinį kaimų steigimui buvo pritarta tik 1956 m. 1966 m. SSRS Ministrų Taryba pritarė Baltijos respublikų melioravimo ir didelių gyvenviečių statybos planui, kuris lėmė, kad iš 300 tūkst. buvusių vienkiemų, 1967-1991 m. J. Maniušio ir R. Songailos vyriausybės sunaikino 115 tūkst. (Anušauskas, 506.)

susigyvenę su viešo diskurso neatitikimu tarp kalbų, veikslių ir vertybių).⁶⁶ Toks „performatyvus pokytis“ (angl. performative shift) leido deklaruoti ištikimybę sistemai, tuo pačiu išreiškiant kiek kitokį elgesį sistemos rėmuose. Vėlyvuoju sovietmečiu, A. Yurchak teigimu, pasikeitus diskurso sąlygoms įvyko sovietinės sistemos netikėtai ir staigus atsiskleidimas, kada Sovietų Sąjungos ideologija tapo akivaizdžiai prieštaraujanti eilinių žmonių kasdieniui realybei ir jos supratimui. Tačiau pats faktas, kad kultūrinės nomenklatūros nariai galėjo laviruoti tarp režimo ideologijos ir sąlyginės asmeninės kūrybos saviraiškos nepaaiškino, kodėl „Atgimimo“ laikotarpiu kultūrininkai aktyviai ėmė kritikuoti sovietinį režimą. Anot A. Yurchak, sovietinė sistema buvo tiesiog vidujai prieštaringa ir paradoksalumas buvo tos sistemos esmė, todėl neverta ieškoti sovietinės sistemos ribų ir ribotumų, pamatinių to laikmečio sociumo prieštarų ir perskyrų, iš esmės skirtingų sovietmečio diskursų, prasmės trajektorijų ar simbolinių horizontų, ypač kai kalbame apie vėlyvąjį sovietmetį.⁶⁷ Jūratė Kavaliauskaitė teigia, kad toks A. Yurchak požiūris neatsako į klausimą kaip ir iš kur galėjo atsirasti sociumo saviorganizacijos apraiškos, kokį subjektiškumą, socialinių santykių normas, kolektyvinius tapatumus ir simbolinę bendro gyvenimo projekciją steigė, kokiais prasmės šaltiniais rėmėsi, kaip veikė, kokiose diskursinėse praktikose reiškėsi ir kaip buvo atpažįstami jų simboliniai pasauliai?⁶⁸ Tai svarbūs klausimai norint geriau suprasti, kodėl su kolektyvine trauma susiję diskursai tapo dominuojančiais Atgimimo laikotarpiu. Radikalūs pokyčiai viešajame diskurse ir Atgimimo laikotarpio performatyvumas lėmė, kad Sąjūdis neatsitiktinai vadinamas „dainuojančia revoliucija“, o literatūra, teatras ir vieši mitingai tapo visuomenės narių konsolidacijos pamatu, t.y. įgavo neįprastas, tyrėjams sunkiai apčiuopiamas formas.⁶⁹ Vieši Sąjūdžio mitingai, „Roko maršas“, žygeivių akcijos mobilizavo tūkstančius žmonių bendram simboliniam ritualui, o viešų susibūrimų metu tautinius jausmus geriausia atliepė J. Marcinkevičiaus dramų ištraukos („Katedra“, „Mažvydas“, „Mindaugas“), poetų tekstais

⁶⁶ Alexei Yurchak, *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*, Princeton: Princeton University Press, 2006, 295

⁶⁷ Ten pat, 286.

⁶⁸ Jūratė Kavaliauskaitė, „Yurchak politiškumo samprata ir vėlyvojo sovietmečio paradoksai.“ *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 35(2), 2014, 247.

⁶⁹ Solveiga Daugirdaitė ir Loreta Mačianskaitė, „Atgimimas.“ Kn. Algis Kalėda, Rimantas Kmita, Dalia Satkauskaitė (sud.), *Sovietmečio lietuvių literatūra: reiškiniai ir sąvokos*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, 77

paverstos dainos (Justino Marcinkevičiaus, Algimanto Baltakio, Sigitos Gedos, Bernardo Brazdžionio).⁷⁰

Šių kultūros produktų recepsiją iš dalies paaiškina tai, kad kultūrinio sluoksnio atstovai (rašytojai, filosofai ir kiti kultūros veikėjai) ne tik gebėjo puikiai perteikti tai ką tautiečiai intuityviai norėjo išgirsti, bet ir sovietmečiu turėjo ypatingą statusą visuomenėje, t.y. - mėgavosi tam tikromis privilegijomis, autoritetu. Atgimimo laikotarpiu jie tapo vienais svarbiausių judėjimo dalyvių, o ypatingą statusą šioje grupėje turėjo būtent rašytojai, kurie savo tekstais ir knygomis turėjo įtvirtinti sovietinį režimą bei prisidėti prie “sovietinio žmogaus” kūrimo, su atitinkamomis moralinėmis normomis bei didesniu ar mažesniu ideologiniu atitikmeniu (J. Marcinkevičius, V. Petkevičius, M. Martinaitis, S. Geda ir kiti). Tačiau, kaip pastebi Vilius Ivanauskas, kultūrininkai (įskaitant tuos pačius rašytojus), anksčiau nei vietinė nomenklatūra *perestroikoje* suvokė atviresnės viešos diskusijos galimybes ir drąsiau nei vietinė nomenklatūra atpažino pokyčių suteiktas galimybes.⁷¹ Todėl neturėtų stebinti, kad iš 35 Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narių - 7 priklausė rašytojų sąjungai (tarp kurių J. Marcinkevičius, M. Martinaitis ir V. Petkevičius)⁷², o 6 buvo filosofai (tarp jų R. Ozolas ir A. Juozaitis).⁷³ Violetos Davoliūtės teigimu, toks Lietuvos rašytojų autoritetas visuomenėje nebuvo atsitiktinis: pati Lietuvos rašytojų sąjunga buvo ganėtinai darni struktūra, turinti reikšmingų organizacinių išteklių ir didelį socialinį kapitalą.⁷⁴ J. Alexander teorijoje traumas tarpininkai privalo turėti tam tikrą socialinę galią, atstovauti gerai integruotą socialinę struktūrą, o Lietuvos rašytojų atveju tai akivaizdu. Kiti istorikai išskiria rašytojus kaip pirmuosius, kurie sureagavo į besikeičiančią politinę aplinką bei sutarė, kad “tiesmuka istorijos ideologizacija” ne tik išstūmė iš istorijos žmogų, asmenybę, bet supaprastino ir tautos bei valstybės istoriją.⁷⁵

⁷⁰ Ten pat, 77.

⁷¹ Ivanauskas, 377.

⁷² Ten pat, 394.

⁷³ Algimantas Jankauskas, “Filosofai – Sąjūdžio ideologai.” Kn. Jūratė Kavaliauskaitė, Ainė Ramonaitė (sud.), *Sąjūdžio ištakų paieška: Nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. Vilnius: Baltos lankos, 2011, 163.

⁷⁴ Davoliūtė, 162.

⁷⁵ Laurinavičius ir Sirutavičius, 41.

4.1. Kolektyvizacija ir jos pavyzdžiai

Chronologine tvarka, būtent kolektyvizacijos ir vienkiemių naikinimo (melioracijos)⁷⁶ skaudi patirtis buvo pirmoji, apie kurią garsiai pradėjo kalbėti lietuvių inteligentija (ypatingai rašytojai).⁷⁷ Pirmuoju stipriu pareiškimu yra priimta laikyti filosofo Romualdo Ozolo 1987 m. vasario 21 d. išspausdintą tekstą žurnale „Literatūra ir menas“, kuriame autorius referuoja į Romualdo Granausko parašytą knygą „Gyvenimas po klevu“. Tekste Romualdas Ozolas rašė apie sovietmečiu vykdytą modernistinę politiką su iš to išplaukiančiomis pasekmėmis, apie *“neatsakomybę už savo žemę ir jos praeitį, istoriją, už praeitų kartų sugyventą ir normalių tautų taip saugojamą istorinę patirtį.”*⁷⁸ Po šio teksto pasirodymo vietinėje spaudoje⁷⁹ aktyviai pradėjo reikštis Lietuvos rašytojai, pratęsdami kalbas apie sovietmečiu vykdytas represijas prieš lietuvišką kaimą. Tai nereiškė, kad tik po Romualdo Ozolo teksto imta staiga rašyti apie sovietmečiu naikintą lietuvišką kaimą. Aptardamas lietuvišką literatūrą sovietmečiu, literatūrologas Vytautas Kubilius rašė: *“Kaimo būties poetizacijos tradicija, nutildyta prievartinės kolektyvizacijos metais, atgijo poezijos, prozos, dramos žanruose, įgydama tragiškos elegijos atspalvį. Vienkiemių griovimas, vykdytas barbariška sparta respublikos valdžios iniciatyva, buvo suvoktas kaip ilgaamžės valstietiškos gyvenimo sanklodos ir jos dvasinės kultūros galas, kaip esminių tautos pamatų išardymas. Atsisveikinimo liūdesiu ir net pražūties neviltimi J. Apučio “Horizonte bėga šernai” (1970), K. Sajos “Šventėžeris” (1971), M. Martinaičio “Akių tamsoj, širdies šviesoje” (1974), R. Granausko “Duonos valgytojai” (1975).”*⁸⁰ Tai tik patvirtina, kad rašytojai jau iki tol užčiuopė skaudžios patirties pasakojimą, o jų aktyviai

⁷⁶ Istorikai neretai melioracijos procesą sovietmečiu Lietuvoje vadina kaip „antrąją kolektyvizaciją“ (Anušauskas, 507).

⁷⁷ Tačiau tokios lietuvių rašytojų viešos kalbos ir tekstai apie sunaikintus lietuvių kaimus nebuvo atsiktinis ar išskirtinis įvykis Sovietų Sąjungoje. Nors rašytojai viena ar kita forma atsargiai kalbėjo apie sunaikintus lietuviškus kaimus dar iki Atgimimo pradžios, pačioje Sovietų Sąjungoje tai jau buvo rusų rašytojų iškeltas klausimas, kuris įgavo kaimo prozos pavadinimą. Kaimo proza (rus. *derevenskaja proza*) buvo literatūrinis judėjimas Sovietų Sąjungoje prasidėjęs N. Chruščiovo valdymo periodu ir kuris rėmėsi dviem pagrindiniais aspektais: 1) nostalgija kaimui (tuo pačiu praeičiai, vaikystei) ir sakralaus kaimo įvaizdžio pabrėžimu; 2) to meto modernistines plėtros, naikinusios tradicinį kaimą ir jo pasaulį, kritika. Svarbu, kad šio rašytojų judėjimo kaimo prototipas buvo ne to meto kolūkinis kaimas (kuris ir buvo modernizmo simbolis), bet archajiškas (senojo tipo kaimas, t.y. iki-revoliucinis kaimas). Pasak šių autorių, kertinis lūžis šio kaimo egzistavime buvo 1917 m. revoliucija ir po jos sekę įvykiai (Kathleen F. Parthe, *Russian village prose*. New Jersey: Princeton University Press, 1992, 5-10).

⁷⁸ Romualdas Ozolas, „Neviltingosios tiesos šviesa.“ *Literatūra ir menas*, 1987 vasario 21 d., 2.

⁷⁹ Turima omenyje „Pergalė“, „Literatūra ir menas“, „Nemunas“, „Gimtas kraštas“, „Valstiečių laikraštis“, „Kultūros barai“, „Atgimimas“ ir kiti laikraščiai ir žurnalai, kurie naudojami šiame tyrime.

⁸⁰ Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra*. Vilnius: Alma literatūra, 1995, 516.

formuojamas diskursas apie sovietmečiu kolektyvizacijos ir melioracijos patirtis kaip kolektyvinę žaizdą, buvo dėsningas procesas.

Analizuojant 1987-1990 m. lietuvių rašytojų publicistinius tekstus (ypač spaudoje) ir kalbas apie kolektyvizaciją ir melioraciją, juos galima sugrupuoti į tris pagrindines grupes, kuriose kalbama:

1) *Apie kolektyvizaciją ir melioraciją, kuri sunaikino gimtuosius namus, tėviškes, t.y. kaip apie masinį priverstinį išvietinimą, iškeldinimą.* Čia turima galvoje fizinis lietuviško kaimo naikinimas, kuris dažnai paremtas asmenine, individualia patirtimi;

2) *Apie kolektyvizacijos/melioracijos žalą gamtai, ekosistemai, istorijos ir kultūros objektams, pvz. kryžių, piliakalnių, upių, miškų naikinimą.* Tai tiesiogiai susiję su aplinkosaugos klausimais, kurie Sąjūdžio periodu buvo labai aktualūs, bei istorinių/kultūrinių paminklų išsaugojimo klausimu;

3) *Apie kolektyvizacijos ir melioracijos žalą lietuvių kalbai, kultūrai, dvasiniam ir fiziniam gerbūviui.* Čia kalbama apie simbolinę žalą ne tik archajiškam lietuviškam kaimui, bet ir tautos, jos savimonės bei tapatybės naikinimą. Ši grupė mums svarbiausia, nes kultūrininkų pasirinktas stiprus žodynas kalbant apie šias skaudžias patirtis turėjo akivaizdų politinį motyvą - ši radikali transformacija buvo pateikiama kaip bendra visos lietuvių tautos patirtis, kurią, remiantis J. Alexander interpretacija, būtų galima laikyti kultūrine traumine patirtimi.

4.2. Kolektyvizacija kaip giminės sunaikinimas ir ekologinė katastrofa

Pirmajai grupei priskirti atstovai naudojo žodyną, kuris buvo skirtas pabrėžti asmeninį ir kitų kaimo žmonių “išvietinimą” iš savo gimtųjų namų. Šios grupės nariai įvardijo kolektyvizaciją ir melioraciją kaip skausmingą asmeninę ir kolektyvinę patirtį. Pavyzdžiui, rašytojas Romas Sadauskas rašė: “*nei teisėjams, nei advokatams nepavyko prisiminti vieno sakinio atitinkamame vyriausybės nutarime, kad sodybų kėlimas iš melioruojamų plotų neturi būti vykdomas priverstinai. Kai rimtai pagalvoji, šis trumpas sakinyš galėjo išgelbėti visoj Lietuvoj daugybę puikių vienkiemių, sodybų ir kitokio nacionalinio turto.*”⁸¹ Jam antrino kitas rašytojas Vladas Dautartas: “*Jų sodybos arba sunaikintos (savo žiaurų darbą atliko ir neregėto masto melioracija) arba jose gyveno jau*

⁸¹ Romas Sadauskas, “5. Kelionė iš Baltašiškės į Kučiūnus.” *Literatūra ir menas*, 1988 m. gegužės 28 d., 10.

kiti žmonės.”⁸² Iš šių pirmųjų pavyzdžių galima matyti, kad nors tai dar yra ganėtinai nuosaiki kritika, tačiau yra užsimenama, kad su prarastais gimtaisiais namais buvo prarasta kai kas daugiau nei fiziniai pastatai. Tai iliustruoja Jono Avyžiaus pavyzdys: “*Jeigu buvęs Lietuvos ūkininkas prieš tai šimtmečius prakaitą liejo, kaupdamas tautai gėrį ir mažiausiai pasilikdamas sau, tai prievartinei kolektyvizacijai sutriuškinus jam stuburą, kruvinomis ašaromis laistė senėlių, tėvų numindžiotą, jų įgytą dvasia tebealsuojančią žemę, tapusią visų, sykiu ir niekieno.*”⁸³ Kaip matome iš pateiktų pavyzdžių, minėti autoriai tiesiogiai siejo senojo lietuviško kaimo naikinimą su melioracijos, kolektyvizacijos procesais. Tačiau tai buvo palyginti atsargi, bendro pobūdžio kritika, todėl prie šios grupės atstovai ilgiau neapsistosime.

Antroji grupė akcentavo kolektyvizacijos ir melioracijos žalą lietuviškai gamtai, istoriniams ir kultūriniais paminklams. Šios grupės atstovų tekstai buvo glaudžiau susiję su gamtosaugos klausimais, bet kartu ir gerokai kategoriškesni ir kritiškesni sovietinės modernizacijos atžvilgiu. Štai kaip rašytojas Eugenijus Ignatavičius 1989 m. rašė: “*Mes patys ištiesinom upelius, apnuodijom žemę, iškirtom puošniausias girias ir giraites, nugriovėm šimtmečius kurtas ir tobulintas lietuvių kaimo sodybas. <...> Kad neliktų nė ženklo, jog čia gyveno tauta, mokėjusi su meile ir išmanymu kurti gyvenimą, dirbti žemę, gyventi be niekieno pagalbos, paramos ir pamokymų.*”⁸⁴ Panašiai rašė kitas rašytojas Henrikas Gudavičius: “*Pieva, kurią aplinkinių kaimų gyventojai vadina Lanka - tai nepaprastai gražus slėnis, jį supa miškai ir upė <...> Tačiau atėjo į slėnį melioratoriai ir dabar čia juoduoja giliausi grioviai, traktorių vėžės, o į aukštą šlaitą per iškirstą mišką kyla šviežiais supiltas žvyro pylimas... Kaip išūliai braunamasi į slapčiausias gamtos karteles.*”⁸⁵ Kaip matome iš šių pavyzdžių, gamtos objektų naikinimas nebuvo vien gamtosauginis klausimas - autoriai tai tiesiogiai siejo su žmogaus egzistenciniu, asmeniniu santykiu su gamta. Autoriai kalbėjo apie šio unikalaus ryšio su gamta ir gimtaisiais namais naikinimą brutalia modernizacija (buldozeriai, upių tiesinimas, žvyro karjerai ir kiti archetipai). Chrestomatiniu šio diskurso pavyzdžiu galima laikyti Alių Balbierių, kuris

⁸² Vladas Dautartas, “Žaidzos mūsų kasdieninės.” *Literatūra ir menas*, 1989. vasario 18 d., 2.

⁸³ Jonas Avyžius, “Mūsų tautos šaknys.” *Literatūra ir menas*, 1989 balandžio 1 d., 2.

⁸⁴ Eugenijus Ignatavičius, “Ar pereisim laiko upę.” *Literatūra ir menas*, 1989 sausio 1 d., 2.

⁸⁵ Henrikas Gudavičius, „Ar išsaugosim Verknės legendas?“ *Kultūros barai*, 88(8), 41.

Atgimimo laikotarpiu pats buvo aktyvus gamtosaugos akcijų dalyvis.⁸⁶ Savo jau 1990 m. išleistame esė rinkinyje rašytojas teigė: *“Kai buldozeriai vertė senųjų sodybų medžius, lygino su žeme pastatų liekanas, kartu neatpažįstamai kito landšaftas, jis svetimėjo, ir žmogus jam svetimėjo, neatpažindamas gimtųjų vietų. Prie viso to prisidėjo ir upių bei upelių tiesinimo vėjus. Visa tai paspartinta veikla ne stiprino, o silpnino mūsų saitus su gamta, skaudžiai naikino gamtos jausmą, meilę jai.”*⁸⁷ Kalbėdami apie naikinamus miškus, girias, upes ir kitus gamtos objektus rašytojai tai siejo su lietuvių tautos naikinimu, apeliavo į naikinamas šaknis ir tradicijas. Kitaip tariant, kritikuodami Sovietų Sąjungą dėl, jų manymu sąmoningai vykdytos gamtos naikinimo politikos, gamtosaugines problemas jie sutapatino su lietuvių tautos simbolika. Kaip pavyzdį galima išskirti žaliųjų judėjimo įtaka Lietuvoje. Kaip pastebi Jūratė Kavaliauskaitė, nors žaliųjų judėjimai XX a. devintajame dešimtmetyje vidurio ir rytų Europos nacionalinių judėjimų avangarde stebina tyrinėtojus (kaip teritorinių sienų ir žmogaus viršenybės nepripažįstanti “žalioji” politika ėjo koja kojon su teritorinio suverenumo ir tautos išlikimo siekiais), tačiau šiuos judėjimus ir jų prigimtį apibūdina faktas, kad juose prioretizuojama atsakomybė už ekologines grėsmes ir siūloma spręsti žmogaus ir gamtos konfliktą.⁸⁸ Tai nereiškia, kad kiekvienas Atgimimo dalyvis buvo žaliasis, tačiau panašu, kad toks asmuo politinę laisvę suvokė kaip neišvengiamą sąlygą ekologinės etikos peržiūrai, kuriai totalitarinė sistema ir jos būvis užkirto kelią.⁸⁹

4.3. Kolektyvizacija kaip visos lietuvių tautos naikinimas

Galiausiai, trečia grupė autorių kaimų ir vienkiemių naikinimą siejo su tautai svarbiu egzistenciniu klausimu. Mums ši grupė yra aktualiausia, nes remiantis J. Alexander kultūrinės traumos teorija, traumos tarpininkai kalbomis, tekstais ir kitais performatyviais simboliais tarpininkauja konstruojant trauminį diskursą. Štai kaip kolektyvizaciją ir melioraciją 1989 m. apibūdino Saulius Šaltenis: *“Klastinga, nusikalstama kolektyvizacija mūsų kaimui buvo baisiau negu žemės drebėjimas, tamsybės gaivalų pogromas prieš nieko*

⁸⁶ Atgimimo laikotarpiu ir jau po nepriklausomybės atgavimo, Alius Balbierius rašė tekstus Lietuvos žaliųjų judėjimo mėnesiniame laikraštyje "Žalioji Lietuva", dalyvavo žaliųjų organizacijoje "Atgaja".

⁸⁷ Alius Balbierius, *Žalias Nojaus laivas: ekologiniai etiudai*. Vilnius: Vyturys, 1990, 106.

⁸⁸ Jūratė Kavaliauskaitė, "Tarp prigimties ir tautos: žaliųjų pirmeiviai sovietmečio Lietuvoje." Kn. Jūratė Kavaliauskaitė, Ainė Ramonaitė (sud.), *Sąjūdžio ištakų beiškant: Nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. Vilnius: Baltos lankos, 2011, 266-267.

⁸⁹ Ten pat, 267.

nenusikaltusį ūkininką, tikra kaimo kultūros, moralės katastrofa. Antra nelaimė, užgriuvusi praretėjusi, bet jau šiek tiek pradedanti atgaut sąmonę kaimą, buvo kryžiaus žygis prieš vienkiemius, kur dar susigūžus, apmirus lyg bitės žiemą alsavo senojo kaimo dvasia.”⁹⁰ Rašytojas Romas Gudaitis panašiu laiku, 1989 m. vasario 4 d “Literatūra ir menas” numeryje rašė: “*Žiūrėjome... ir regėjome melioruotą bedvasį peizažą <...>Laukuos, kur pirmoji vaga visada būdavo išvaroma tik persižegnojus, jie ir šiandien augina mūsų duoną - mes valgom ir jaučiam, kaip sklendo vėlė tos Lietuvos kuri buvo ir galėjo būti kitokia.*”⁹¹ Trumpai stabtelėjus prie šių dviejų pavydžių, galima palyginti su prieš tai nurodytas pavyzdžiais. Abu rašytojai kolektyvizaciją prilygina visiškam kaimo sunaikinimui, kurį jie tiesiogiai prilygina totaliai Lietuvos destrukcijai, katastrofai. Kitaip tariant, čia matyti aliuziją ne tik į kaimo, bet ir į visos tautos mirtį.

Kita analogija, kurią autoriai pabrėžė savo tekstuose - laikas. Kaimas, anot šių autorių, tūkstantmečiais egzistavęs, per trumpą laiką (sovietmetį) buvo praktiškai sunaikintas. Marcelijus Martinaitis savo publicistiniame tekste rašė: “*Žemdirbystė, paversta gamyba, technine organizacija bei prievoliniu darbo būdu, išjungtama iš dvasinės aplinkos ir kultūros, nustojama perduoti kaip paveldą, įgūdžius, tradicijas, žinias, įgytas per tūkstančius metų.*”⁹² Kitais žodžiais, tai kas buvo kuriama daugybę metų, iš kartos į kartą, sovietmečiu buvo akimirksniu sunaikinta. Rašytojų Vytauto Petkevičiaus ir Jono Avyžiaus pavyzdžiai aiškiai akcentuoja sovietinį laiko tarpą (keturiasdešimt metų), kada buvo sunaikintas lietuviškas kaimas. Vytauto Petkevičiaus žodžiais: “*Per keturiasdešimt metų mes kaimą pavertėme kažkokiu neaiškiu pramonės padaliniu. Nebėra to sudvasinto, savo legendomis ir pasakomis, savo skambiomis dainomis garsaus mūsų kaimo. Kaimo dvasingumą sumynėm ir sutrypėm planingai.*”⁹³ Tuo tarpu Jonas Avyžius rašė: “*Tai žemdirbių tautos tragedija. Per keturis dešimtmečius nueita taip toli, kad vargu ar užtektų tiek pat laiko grįžti atgal, jeigu būtų įmanoma.*”⁹⁴ Tokie panašumai tekstuose rodo, kad autoriai panašiai vertino ir suprato sovietmečiu įvykusius kolektyvizacijos procesus, todėl atitinkamai naudojo panašų žodyną ir kalbėjo vienos grupės (rašytojų) vardu.

⁹⁰ Saulius Šaltenis, “Lietuviško kaimo saulė.” *Literatūra ir menas*, 1989 m. kovo 4 d. 2.

⁹¹ Romas Gudaitis, “Kaip nudžiuvęs ažuolas.” *Literatūra ir menas*, 1989 m. vasario 4 d., 2.

⁹² Marcelijus Martinaitis, *Papirusai iš mirusiųjų kapų: atgimimo ir vilties knyga, 1988–1991: publicistika*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1992, 26-27.

⁹³ Vytautas Petkevičius, “Kaimas vėl kryžkelėje.” *Interviu. Valstiečių laikraštis*, 1989 sausio 14d., 2.

⁹⁴ Jonas Avyžius, “Lietuvos kaimo žaizdos – mano žaizdos.” *Valstiečių laikraštis*, 1989 vasario 11 d.

Tyrimo metu surinkta empirinė medžiaga rodo, kad Atgimimo laikotarpiu nuo 1988 m. vidurio prasidėjo aktyviausias kolektyvizacijos ir sunaikintų vienkiemių diskursas. Svarbu pabrėžti, kad šiuo diskursu išskirtinai užsiėmė būtent rašytojai, kurie įvairiomis meninėmis priemonėmis sugebėjo tekstus apie kolektyvizaciją paversti įtaigiais kaltinimais. Tą puikiai iliustruoja ir surinkta empirinė medžiaga. Susiedamas kaimą su lietuviška dvasia, rašytojas Juozas Aputis teigė: *“koks velnias, kaip sako žmonės, jums blauzdą laužė taip skubintis griauti vienkiemius, ar jūs nuoširdžiai buvote tamsuoliai, ar nuoširdžiai suvokėte, kad vienkiemių naikinimas yra daugiau negu sodybos palaidojimas žemėje? Jei tai supratote nuoširdžiai, tai jūs taip pat nuoširdžiai kasėte duobę lietuvių tautos dvasiai, savitumui, o gal net ir gyvybei.”*⁹⁵ Jam antrino rašytojas Romualdas Grigas, kuris melioraciją ir kolektyvizaciją prilygino dorovinei, dvasinei ir fizinei žmogaus destrukcijai: *“...kaimo žmonės iš melioruojamų sodybų susiėmė viską, susikrovė į traktorių priekabas ir išsivežė... Tik ten laukuose, senuose kiemuose, paupiuose, pasiliko liaudies dainos, legendos, pasakos. Naujose gyvenvietėse įsikūrė dvasiškai nuogėsni, psichologiškai jautresni, ir doroviškai labiau pažeidžiamas žmogus <...> Tebeezituojanti ūkininkavimo sistema ir biurokratinė korporatyvinė jos valdymo kultūra, kuri nesiskaito nei su žmogaus dvasingumu, nei su itin grėsminga žmogaus fizinei egzistencijai ekologine situacija.”*⁹⁶ Tuo tarpu turbūt aktyviausiai kolektyvizacijos ir melioracijos tema reiškėsi M. Martinaitis, kuris 1988 m. rugpjūčio 27 d. “Literatūra ir menas” numeryje taip apibendrina kolektyvizaciją ir melioraciją: *“savo amžiuje 3 kartus mačiau paliktus namus: po karo, po vežimų ir po melioracijos, apsuptas iškvaišusių rugių, vieno žmogaus gyvenimui - daug. Pasigiriama, kad ten buvo auginamas “naujas žmogus”. Vieną žinau, kad ten kur palikti namai, kažkas įvyko: apiplėšimas, mirtis. Iš gero namai nepaliekami arba neverčiama jų palikti. Kažkas atsitiko ir tiems, kurie sugalvojo šį karą prieš valstiečius... -||- Išvalstietinimo ir nužeminimo tęsinys ir melioracijos vardu vykdoma žmonių maišymo, perkėlimo, iš namų išvaymo akcija, ne vien kainuojanti baisius pinigus, bet ir šimtus tūkstančių žmonių, išstumianti iš įprastinės aplinkos, nukertanti tradicijas, šeimų ryšius, sukelianti dorovinę paniką.”*⁹⁷ Būtent paskutiniai akcentai ties tradicija, šeimos ryšiais ir dorovine panika, galėtų apibūdinti rašytojų mestus kaltinimus sovietinei sistemai ir jos

⁹⁵ Juozas Aputis, “Ar sunku grįžti į namus.” *Pergalė*, 1989 (10), 184.

⁹⁶ Romualdas Grigas, “Mankurto sindromas.” *Literatūra ir menas*, 1988 liepos 23 d., 6.

⁹⁷ Marcelijus Martinaitis, “Mūsų kančių vieškeliai.” *Literatūra ir menas*, 1988 rugpjūčio 27 d., 2-3.

vykdytai modernizacijai. Galiausiai, šie trečios grupės iliustratyvūs pavyzdžiai parodo, kad rašytojai, nors ir netiesiogiai, kolektyvizaciją ir vienkiemį naikinimą sovietmečiu prilygina genocidui. Nors konkrečių tyrimų dėl genocido klausimo nėra, tai yra sritis, kuri reikalauja atskiro mokslininkų dėmesio.

4.4. Kolektyvizacija Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo metu

Šalia publicistinių tekstų, viešos kalbos atliko panašią, o kartais ir net svarbesnę rolę konstruojant skausmingo diskurso idėjas. Vienas iš simbolinių ir teatrališkų Atgimimo renginių buvo Sąjūdžio steigiamasis suvažiavimas, vykęs 1988 m. spalio 22-23 dienomis, kurio metu buvo bandoma atvirai demonstruoti tautinį apsisprendimą bei kartu siekti skleisti atgimimo dvasią.⁹⁸ Pats įvykis turėjo simbolinę prasmę – suvažiavimas vyko didžiausioje tuo metu Lietuvos salėje – Vilniaus sporto rūmuose, o patį suvažiavimą nuo pradžios iki pabaigos tiesiogiai transliavo Lietuvos televizija ir radijas. Kadangi tik maža dalis žmonių galėjo patekti į sporto rūmus, beveik visa likusi Lietuva buvo „prilipusi“ prie televizorių ir radijo imtuvų.⁹⁹ Kalbas sakė svarbūs Sąjūdžio atstovai, tarp kurių ir rašytojai (Justinas Marcinkevičius, Vytautas Petkevičius, Romas Gudaitis), filosofai (Romualdas Ozolas, Arvydas Juozaitis). Suvažiavimo metu dominavo pasisakymai apie tolimesnę Lietuvos statusą tuometinėje SSRS ar ekonominius klausimus, tačiau šalia politinių ir ekonominių klausimų, netilo kalbos apie sunaikintus kaimus ir valstiečių kultūrą, nuniokotus gamtos ir kultūros objektus. Vėl simboliškai, vienas pirmųjų suvažiavime kalbą pradėjęs Romualdas Ozolas, teigė: „*Mes šiandien dar ne visai ir netiksliai žinome savo per pastarąjį pusamžį patirtus nuostolius: ginčijomes kiek sunaikinta upių ir upelių, ežerų, kiek eroduota dirvų, nusiaubta kultūros paminklų, mūsų kalbos turtų. Aišku viena – mes buvome beatsidurių ant katastrofos ribos.*“¹⁰⁰ Šiame segmente filosofas paliečia visus tris minėtus segmentus - priverstinį išstumimą iš kaimo, nerimą dėl gamtos ir kultūros objektų bei grėsmę jų visiškam susinaikinimui, lietuvių kalbos ir kultūros mirtį. Jam antrino Vytautas Landsbergis: „*Nėjau ir toliau niekinsim kapus, griausim paminklus, leisim ištrinti iš Lietuvos žemėlapiu tūkstančius vietų ir jų vardų?*“¹⁰¹ Dar vienas trauminio diskurso

⁹⁸ Laurinavičius ir Sirutavičius, 171.

⁹⁹ Ten pat, 169.

¹⁰⁰ Romualdo Ozolo kalba Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime, *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis : steigiamasis suvažiavimas, 1988 m. spalio 22-23 d.* (Vilnius : medžiaga). Vilnius: Mintis, 1990, 18.

¹⁰¹ Vytauto Landsbergio kalba Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime, *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis : steigiamasis suvažiavimas, 1988 m. spalio 22-23 d.* (Vilnius : medžiaga). Vilnius: Mintis, 1990, 29.

pavyzdys, kur gamtos ir kultūros objektai susiejami su lietuvybe. Tuo tarpu rašytojas Romas Gudaitis taip apibendrina kolektyvizacijos ir melioracijos klausimą: „*Matau, jaučiu čionai širdžiai mielą, šios dienos nesulaukusį gimtosios Suvalkijos ūkininką, nuvarytą nuo žemės, žudytą sibiruose, smaugtą reorganizacijų ir melioracijų netvarkos, stumtą garbstomų nužmoginimo stabų. Jį galima pavadinti agrarinės praeities vizija ir simboliu, o paprastai ir žmogiškai – savo artimu.* <> *Jis, šis Suvalkijos ir visos Lietuvos ūkininkas, tyliu pamaldžiu atsidūsėjimu, kaip ir tinka dvasioms, išeina, ir mes paliekame su Sąjūdžio programa, tai yra su savo kryžium, kurie prisiekiam kantriai nešti visi ir kiekvienas.*“¹⁰² Kalbėjusiųjų tekstai buvo prieinami visais sklaidos kanalais (televizija, radijas, spauda), tai buvo tam tikras ritualinis, sakralinis procesas.¹⁰³ Todėl galima teigti, kad Atgimimo laikotarpiu viešų intelektualų (ypač rašytojų) dalyvavimas viešojoje erdvėje, atliko tai, ką J. Alexander vadina sėkmingu traumos prasmės konstravimo darbu.¹⁰⁴

4.5. Kolektyvizacijos institucionalizavimas ir lokali atmintis

Atminties veikėjų galia transformacijos metu gali nulemti, kas įgyja tokių institucijų kaip mokyklos, laikraščiai, televizijos ir radijo laidų kontrolę. Tokio institucinio ir kultūrinio turto panaudojimas pasikeitus režimui sukuria tiek galimybių, tiek suvaržymų politiniams veikėjams.¹⁰⁵ Remiantis tokia logika, kolektyvizacijos ir melioracijos skausmingos patirtys po nepriklausomybės atkūrimo turėjo galimybę tapti valstybinės atminties dalimi.¹⁰⁶ Kas atsitinka su kolektyvizacija ir melioracija po 1990-ųjų ir kaip pasikeičia rašytojų statusas?¹⁰⁷ Praėjus daugiau nei ketvirčiui amžiaus po

¹⁰² Romo Gudaičio kalba Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime, *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis : steigiamasis suvažiavimas, 1988 m. spalio 22-23 d.* (Vilnius : medžiaga). Vilnius: Mintis, 1990, 154-155.

¹⁰³ Rašytojai buvo nuolatiniai Sąjūdžio mitingų dalyviai, bene svarbiausios asmenybės. Simboliška, kad viename iš didžiausių Sąjūdžio mitingų 1988 m. rugpjūčio 23 d. kalbas sakė rašytojai Vytautas Petkevičius, Kazys Saja, Sigitas Geda ir Justino Marcinkevičiaus, kurios sulaukė gausaus minios palaikymo ir pritarimo. (Laurinavičius ir Sirutavičius 131-134.).

¹⁰⁴ Alexander, 17.

¹⁰⁵ Bernhard ir Kubik, 21.

¹⁰⁶ Geografės Filomenos Kavoliūtės teigimu, „*per du melioracijos dešimtmečius iš valstybinių duomenų buvo išbraukta daugiau kaip 4 tūkst. kaimų ir viensėdžių vardų, dar apie 2 tūkst. išbraukti nespėta*“ Filomenos Kavoliūtės komentaras, Jurgita Jačėnaitė, “Mūsų istorinių vietovardžių likimas: užstosime ar išsišiusime į užmarštį?.” bernardinai.lt, 2019-03-08. <https://www.bernardinai.lt/2019-03-08-musu-istoriniu-vietovardziu-likimas-uzstosime-ar-issiusime-i-uzmarsti/> [Žiūrėta 2021 05 12].

¹⁰⁷ Paradoksaliai, būdami Sąjūdžio judėjimo priešakyje, nemaža dalis rašytojų paprasčiausiai pasitraukia iš politinio lauko (S. Geda, M. Martinaitis, J. Marcinkevičius), yra išstumiami (V. Petkevičius), su laiku praranda turėtą įtaką ir svarbą (R. Ozolas) ir tik mažesnė dalis jų tampa naujos politinės erdvės dalyviais (S. Šaltenis, R. Gudaitis, V. Bubnys, tas pats R. Ozolas). Tačiau čia rašytojai veikia jau ne kaip tautą vienijantys autoritetai, o partijos nariai, todėl turi derinti savo pozicijas su siaurais partiniais nurodymais ir tikslais, t.y.

nepriklausomybės paskelbimo, 2018 m. birželio 14 d. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė nutarimą, dėl 2019 metų paskelbimo vietovardžių metais.¹⁰⁸ Nutarime rašoma apie vietovardžių svarbą Lietuvos kultūrai ir istorijai, senųjų kaimų ir vienkiamų pavadinimuose esantį Lietuvos kultūros palikimą bei nuo sovietmečio iki šių laikų tebevykstantį istorinių vietovardžių nykimą. Tokia pasyvi valstybinė pozicija turėtų stebinti, žinant kiek daug viešų asmenybių Atgimimo laikotarpiu kalbėjo apie sunaikintų kaimų likimą. Kartu tai skatina pačių piliečių iniciatyvą, kuri susijusi su lokalia bendrijos įprasminimu. Irenos Šutinienės teigimu, erdvinės atminties reprezentacijos užima svarbią vietą tarp traumuojančių įvykių atminties ženklų ir kuriems įprasminti kuriami paminklai, memorialai, kryžiai ir kiti simboliai.¹⁰⁹ Tai iliustruoja buvusių kaimų gyventojų akcijos: skulptūrų atidengimas Juknaičių seniūnijos kaimams¹¹⁰, kryžiaus ir memorialinio akmens pastatymas Bambinių kaime¹¹¹, paminklo skirto Toliūnų kaimui ir jo žmonių atminimu,¹¹² akmens ir kryžiaus pastatymas Bačgalių kaime.¹¹³ Pasvalio krašto elektroniniame gide galima suskaičiuoti net dvidešimt penkis kryžius ar paminklus, skirtus nykstantiems ar jau išnykusiems kaimams.¹¹⁴ Visos šios akcijos rodo iš apačios (iš pačių žmonių, o ne valstybės, angliškai dar vadinamos *grassroots*) kylantį interesą įprasminti sunaikintų kaimų atmintį. Tremties ir pokario rezistencijos atminimo vietos taip pat yra įprasminamos paminklais, kryžiais, koplytstulpiais, tačiau tai yra vienas iš daugybės būdų kaip valstybė (o ne vien piliečiai ar buvę tremtiniai) įprasmina šį trauminį naratyvą. Pasitraukus iš politinio lauko atminties veikėjams, kurie atstovavo kolektyvizacijos ir melioracijos sunaikinto kaimo naratyvą, šias temas pakeičia kiti klausimai. Tai puikiai iliustruoja J. Marcinkevičius komentaras jau po 1990-ųjų: *”Būtų gaila prarasti visą agrarinės kultūros*

atstovauja ne visos tautos interesus, bet konkrečios partijos ir jų rinkėjų interesus (Daugirdaitė ir Mačianskaitė, 77).

¹⁰⁸ Nutarimas „Dėl 2019 metų paskelbimo vietovardžių metais“ Nr. XIII-1273, nutarta LR Seimo 2018 m. birželio 14 d.

¹⁰⁹ Šutinienė, 12.

¹¹⁰ “Vasaros palydos Juknaičiuose įprasmintos dingusių kaimų atminimu.” Silutesnaujienos.lt, 2016-08-30 <https://www.silutesnaujienos.lt/lt/vasaros-palydos-juknaiciuose-iprasmintos-dingusiu-kaimu-atminimu/> [Žiūrėta 2021-05-12].

¹¹¹ Birutė Nenėnienė, “Išnykęs Bambinių kaimas gyvas žmonių prisiminimuose.” Santaka.info, 2007-06-01 <https://www.santaka.info/?sidx=6564> [Žiūrėta 2021 05 12].

¹¹² Alicija Matiukienė, “A. Matiukienė. Paminklas lietuviškam kaimui.” alkas.lt, 2018-07-06 <http://alkas.lt/2018/07/06/a-matiukiene-paminklas-lietuviskam-kaimui/> [Žiūrėta 2021-05-12].

¹¹³ Loreta Ripskytė, “Bačgalių kaimą primins akmuo ir kryžius.” skrastas.lt, 2019-07-30 <https://www.skrastas.lt/bacgaliu-kaima-primins-akmuo-ir-kryzius> [žiūrėta: 2021-05-07].

¹¹⁴ Pasvalio krašto objektų sąrašas, pasvalia.lt. <http://www.pasvalia.lt/gidas/objektai> [Žiūrėta 2021-05-12].

paveldą - tos kultūros, kuri faktiškai sukūrė ir kalbą, ir folklorą ir tautodaile. Net gyvenimo, papročių formas. Nežinau, ar visa tai liks tik muziejų ir bibliotekų lentynose, ar dar kam nors tai bus reikalinga.”¹¹⁵ Taip pat būtina atkreipti dėmesį, kad tyrinėta Atgimimo laikotarpyje leista spauda („Pergalė“, „Literatūra ir menas“, „Kultūros barai“ ir kiti), iš karto po nepriklausomybės atgavimo (1990-1991) praktiškai nustoja spausdinti tekstus, kuriuose būtų kalbama apie kolektyvizaciją ir melioraciją sovietmečiu.¹¹⁶

Pasitraukus rašytojams, kartu dingsta ir sovietinių represijų prieš lietuvišką kaimą reprezentavimas. Tačiau būtina suprasti keletą aspektų, susijusių su jų pasitraukimu iš politinio lauko ir to pasekmėmis: 1) rašytojų viešose kalbose kolektyvizacija ir melioracija išliko jiems dar svarbi ir reikšminga tema; 2) rašytojai turėjo sukaupę didelį politinį kapitalą, kuris stebėtinai neišsivystė į kažką apčiuopiamo po 1990-ųjų; 3) rašytojai baiminosi, kad sovietmečiu naikinta lietuviško kaimo kultūra yra ignoruojama ir nepriklausomoje Lietuvoje, todėl yra prarandamas dar iki galo nesunaikintas ryšys su tuo kaimu ir jo kultūra. Būtent toks nusivylimas aptinkamas jau po nepriklausomybės paskelbimo rašytojų tekstuose. Pavyzdžiui, Justinas Marcinkevičius kalba apie spaudoje atsiradusią konfrontaciją: „*Nenorėčiau rodyti pirštu į kurį nors leidinį, nes koks gyvenimas, tokia ir spauda, kokie esame, tokį ir laikraštį randame savo pašto dėžutėse. Norėčiau tiktai sudėjęs rankas paprašyti: broliai lietuviai, būkime atsargesni su šituo dinamitu! Dabar jo daug, kiekvienas užtaisas į kažką nukreiptas, susiskaldėm, apsiginklavom laikraščiais ir laikraštėliais.*“¹¹⁷ Jam antrina Marcelijus Martinaitis, akcentuodamas tikrųjų Sąjūdžio iniciatorių, “maištininkų”, išstūmimą: ”*Manau, kad yra jėgos, kurios dar iki šiolei bijo buvusio Sąjūdžio. Ne to, kuris šiandien yra suvaldytas ir vadinasi Lietuvos sąjūdžiu, tik nematyti, kur jis, kam ir dėl ko juda. Čia veikia kažkoks visuotinis istorijos dėsnis: laimėtojai išstumia maištininkus, kurie juos atvedė į valdžią, ir jie būna jau nereikalingi kaip kliuvinys. Beje, būdavo blogiau, kai didieji laimėtojai juos giljotinuodavo, pūdydavo gulaguose. Dabar giljotinos vaidmenį puikiai atlieka laikraščiai.*”¹¹⁸ Ironiška, remiantis

¹¹⁵ Justinas Marcinkevičius, *Pažadėtoji žemė: užrašai, pokalbiai, straipsniai, kalbos, 1988–2008*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008, 352.

¹¹⁶ Šio darbo tyrimo laukas yra 1992 m., todėl stebint tuos pačius žurnalus ir laikraščius (“Literatūra ir menas”, “Pergalė”, “Kultūros barus”) galima teigti, kad kalbos apie sovietines represijas, tautai skausmingas patirtis praktiškai dingsta iš viešo diskurso.

¹¹⁷ Marcinkevičius, 32.

¹¹⁸ Marcelijus Martinaitis, *Iki sąjūdžio ir po jo*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2020, 288.

M. Martinaičiu, jog spauda buvo ta platforma, kuri Atgimimo laikotarpiu leidusi rašytojams vienyti tautą ir komunikuoti bendrą kančios naratyvą, po nepriklausomybės paskelbimo tapo ta vieta, kurioje tie patys rašytojai viešai buvo kritikuojami. Kitas svarbus Atgimimo laikotarpio dalyvis, Romualdas Ozolas, tęsė politinę veiklą ir po nepriklausomybės atgavimo, tačiau jo politinė veikla nebuvo tokia sėkminga. Politiniai procesai lėmė, kad jis buvo išstumtas iš politinio lauko ir jau neturėjo tokios įtakos kokią turėjo Atgimimo laikotarpiu. Savo veiklą politiniame lauke jis vėliau apibūdino taip: *“Čia noriu pasakyti svarbiausia: visa mano buvimo valdžioje istorija yra pralaimėjimų istorija. Istorija pralaimėjimų, kurių aš nesigailiu. Kai kuriais netgi didžiuojuosi. Nes manau, kad Nepriklausomybės sąlygomis išsaugoti dvasią yra ne mažiau sunku negu okupacijų metu. Manau ją išsaugojęs. Ir sustiprinęs. Tik keletas žmonių šiandien begina Nepriklausomybę, kurią mes atkūrėm 1990 m. kovo 11-ąją. Vienas jų esu aš. Ir liksiu. Jeigu Prezidentas Valdas Adamkus nuvyks pagerbti vieno tirono pergalės prieš kitą, aš emigruosiu. Ne į Ameriką ar Angliją. Į seną šilinių dzūkų kaimą.”*¹¹⁹ Justino Marcinkevičiaus, Marcelijaus Martinaičio ir Romualdo Ozolo pavyzdžiai parodo, kad aktyvūs ir svarbūs kultūrinės nomenklatūros veikėjai po nepriklausomybės atgavimo pasitraukia arba yra patraukiami iš politinio lauko, o kolektyvizacijos ir melioracijos trauminis pasakojimas, vyravęs Sąjūdžio metais, netampa institucinės valstybinės atminties dalimi (nepaisant to, kad minėtieji atminties veikėjai nenorėjo taikytis su tokia situacija).

4.6. Tremties diskurso atsiradimas

Chronologine seka, tremties kaip kolektyvinės traumos pasakojimas viešojoje erdvėje atsirado kiek vėliau nei kolektyvizacijos ir melioracijos diskursas ir buvo skatinamas ne institucinę galią turinčių tarpininkų, o daug įvairesnės “traumos tarpininkų” grupės. Jeigu rašytojai dar 8 dešimtmetyje galėjo nuosaikiai kalbėti apie nuo sovietinės modernizacijos nukentėjusį kaimą, tai viešai kalbėti apie lietuvių tautos tremtį pokariu nebuvo įmanoma dėl savaime suprantamų priežasčių. Atskirais atvejais tekstai apie tremtį ir tremtinius šmėžavo pagrindinėje spaudoje, tačiau tai nebuvo plačiai auditorijai prieinami tekstai. Tik Atgimimo laikotarpiu pradėdama viešai kalbėti apie pačią tremtį, tačiau ne iš karto. Pavyzdžiui, 1988 m. gegužės 22 d. Lietuvos laisvės lyga planavo surengti didžiųjų

¹¹⁹ Romualdas Ozolas, *“Išsivadavimas: jėgų struktūra ir sąveika.” Nepriklausomybės sąsiuviniai*, Nr. 23, 2018, 37.

trėmimų į Sibirą 40-ųjų metinių minėjimus Vilniaus ir Kauno bažnyčiose, tačiau valdžia nusprendė iniciatyvos disidentams neatiduoti ir pati organizavo stalinizmo aukų minėjimą.¹²⁰ Todėl valdžia gegužės 21 d. surengė mitingą prie Zigmo Angariečio paminklo, kuriame buvo kalbama apie masinius paprastų Lietuvos žmonių trėmimus ir apie J. Stalino sunaikintus žymius partijos veikėjus, taip mėginant esamą santvarką atpalaiduoti nuo atsakomybės už praeities nusikaltimus ir priderinant ją prie dabartinės dvasios.¹²¹ Ir nors disidentams pavyko gegužės 22 d. susirinkti prie Gedimino aikštės ir paminėti deportacijų 40-metį, patį minėjimą pasmerkė oficiozas “Tiesa” bei nebuvo sulaukta didesnės žmonių paramos.¹²² Tačiau svarbiausia, kad pačius disidentus pasmerkė ir “Gimtasis kraštas”, kuriame buvo rašoma: *“Užsienio “balsų” organizuotas renginys, propoguotas kaip Lietuvos gyventojų stalinistinio deportavimo 1948 m. sukakties minėjimas, nepavyko. Organizatoriams ne tiek rūpėjo pagerbti Stalino kulto aukas, kiek spekuliuoti visuomenės skausmu dėl praeities represijų, skatinti įvairių tautų žmonių priešišumą vienių kitiems. Gegužės 22 d. susirinkusiesiems Gedimino aikštėje, neturėjusiems viešo susirinkimo leidimo, buvo pasiūlyta išsiskirstyti. Sulaikytų nebuvo.”*¹²³ Ironiška, kad “Gimtasis kraštas” išspausdino tokį tekstą birželio 1 dieną, t.y. likus dviems dienoms iki Sąjūdžio iniciatyvinės grupės susikūrimo. Toks pavyzdys iliustruoja, kad dar 1988 m. vasarą tremties minėjimai buvo tapatinami su Stalino represijomis ir nusikaltimais, o ne su visa sovietine sistema, kas sudarė galimybę vietinei valdžiai taip pat pozicionuoti save kaip auką. Be to, šis pavyzdys parodo, kad tremtis dar negalėjo būti laikoma kultūrine trauma (J. Alexander teorijos rėmuose), nes priešingai nei kolektyvizacijos kolektyvinės traumos diskursas, tremtis kaip kolektyvinės traumos naratyvas dar neturėjo įtakingų kultūrinių/socialinių tarpininkų ir visuomenėje dar nepaskatino atitinkamos recepcijos.

Diskusijų apie lietuvių tremtį pradininku oficialioje lietuviškoje sovietmečio spaudoje - galima laikyti Justiną Marcinkevičių, kuris leidinyje “Literatūra ir menas” išspausdintame straipsnyje, pavadinimu “Reabilituota - 1970 metais” susiejo tremtinės Dalios Grinkevičiūtės patirtį ne tik su kitų tremtinių patirtimi ir pabrėžė stalinizmo

¹²⁰ Laurinavičius ir Sirutavičius, 64.

¹²¹ Ten pat, 64.

¹²² Ten pat, 64-65.

¹²³ Gimtasis kraštas, 1988.06.01, Nr. 22.

nusikaltimą prieš lietuvių tautą (nurodydamas jų neteisėtumą, antikonstitutiškumą), bet ir, netiesiogiai, su savo asmenine patirtimi (kaip šio istorinio nusikaltimo liudininko). Teksto pabaigoje rašytojas kviečia tautiečius: *“Ką reiškia persitvarkymas, demokratija ir viešumas, kai apeinamas visai Lietuvai skaudžios žaizdos, kai dar taip neseniai iš literatūros kūrinių braukiamas buvo kiekvienas sakinytis, kuriame pasitaikydavo žodis “išvežimai” arba užuominos apie juos?”*¹²⁴ Netrukus sekė pačios Dalios Grinkevičiūtės knygos *“Lietuviai prie Laptevų jūros”* išleidimas, kurios turinys šokiravo lietuvių visuomenę.¹²⁵ Knygos pirmosios ištraukos buvo išleistas dar 1988 m. rugpjūtį *“Pergalės”* žurnale, o knygos leidimo procese svarbią rolę suvaidino jau minėtasis Justinas Marcinkevičius. Jo socialinis statusas, viena vertus, skatino vengti kontakto su buvusiais tremtiniais (kurie buvo visuomenės pakraštyje, stigmatizuoti), kita vertus, prisiimdamas atsakomybę už tremtinės prisiminimų spausdinimą jis patvirtino savo, kaip tautos kolektyvinės atminties saugotojo ir autoritetingo balso, - priėmusio tremties patirtį, statusą.¹²⁶

4.7. Tremties diskurso įsitvirtinimas viešojoje erdvėje

Suaktyvėjus viešoms kalboms, jas sekė ir politiniai visuomenės veiksmai: pirmiausia, 1988 m. vasarą-rudenį visoje Lietuvos pradeda kurtis *“Tremtinių”* klubai¹²⁷, o pradėjus aktyviau reikštis tremtiniais ir politiniams kaliniams, viešojoje erdvėje pradedami spausdinti tekstai apie tremtį ir su ja susijusias skausmingas patirtis. Nuo 1989 m. žurnalas *“Pergalė”* pradeda leisti tekstų seriją pavadinimu *“Tremties archyvas”*. Vienas iš šios serijos organizatorių buvo rašytojas Juozas Aputis, kuris kalbėjo apie platformos suteikimą pasireikšti tremtiniais, ko jie iki tol negalėjo daryti.¹²⁸ *“Tremties archyvo”* serijoje buvo spausdinami tremtinių (Algirdo Griškėno, Ričardo Vaicekausko, Vytauto Jakelaičio, Antano Kryžanausko ir kitų) tekstai ir poezija. Šiame kultūriniame žurnale būtent pirmą kartą ir pasirodė Dalios Grinkevičiūtės knygos *“Lietuviai prie Laptevų jūros”*

¹²⁴ J. Marcinkevičius, *“Reabilituota - 1970 metais.” Literatūra ir menas*, 1988 m. gegužės 28 d., 3.

¹²⁵ Davoliūtė, 156.

¹²⁶ Ten pat, 157-159.

¹²⁷ Visuose pagrindiniuose Lietuvos miestuose ar miesteliuose panašiu metu pradeda kurtis *“Tremtinių”* klubai, įkurdami savo skyrius. Pavyzdžiui, Vilniaus skyrius įkurtas 1988 m. rudenį, Kauno rugpjūčio 26 d., Klaipėdos 1988 lapkričio 19, Šiaulių 1988 m. spalio 27 d., Panevėžio 1988 m. spalio 23 d. ir t.t. (Dalia Poškienė (sud.), *Gyvoji atmintis liudija*, knyga-albumas. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 2020).

¹²⁸ Juozas Aputis, *“Tautos gedulo diena.” Pergalė*, 6, 1989, 7.

ištraukos. "Literatūra ir menas" taip pat nuo 1989 m. aktyviai pradeda spausdinti tekstus susijusius su tremtimi. Pavyzdžiui, 1989 m. birželio 10 d. numeris didžiąja dalimi skirtas tremčiai, kur spausdinami įvairūs tremtinių tekstai ir fotografijos. Tais pačiais metais žurnale dalimis pradedamas spausdinti Aleksandro Solženicyno "Gulago archipelagas".¹²⁹ Tekstus spaudoje sekė dideliais tiražais išleisti tremtinių atsiminimų rinkiniai ("Amžinojo įšalo žemėje", "Tremtinio Lietuva", Antano Miškinio "Psalmės" ir kiti kūriniai).¹³⁰ Kiti autoriai pradėjo aktyvias diskusijas dėl teisinio tremtinių klausimo, tautos memorialo pastatymo, tuo metu netgi atsirado pirmosios tiesioginės užuominos apie genocidą prieš lietuvių tautą. Paraleliai lyginant, jeigu rašytojai apie kolektyvizaciją dar netiesiogiai kalba kaip apie genocido aktą prieš lietuvių tautą, tai tremties atveju tai jau įvardijama tiesiogiai. Istoriko Romo Batūros žodžiais: "*Tautos genocidas pasireiškė stalinistinėmis deportacijomis į atšiauriausius Sibiro pakraščius, fašizmo ir mums primesto brolių žudišką pokario aukomis.*"¹³¹ Tremtinė, visuomeninkė Ona Beleckienė taip pat įsitraukė į diskusiją: "*neskubėkime statyti paminklo, kol dar tebegaruoja neužgijusios Tautos žaizdos, o atviromis akimis jas apžiūrėkim, patikrininkim ir objektyviai įvertinkim jų mastą. Paminklą, kuris bylotų apie XX amžiaus Tautos tragediją, suspėsime pastatyti.*"¹³² Į panašias diskusijas įsitraukė ir kitų sričių specialistai. Literatūrologas Vytautas Kubilius ne tik kalbėjo, kad "*lig šiol niekas nesiruošia prisimti atsakomybės už ištremtus, neteisėtai nuteistus, badu numarintus ar užmuštus lageriuose*", bet ir kartu kvietė iš naujo įvertinti sovietmečiu ištremtus rašytojus - pavyzdžiui Antaną Miškinį.¹³³ Menotyrininkas Vytenis Rimkus spaudoje iškėlė klausimą apie lietuvių tremtinius "*ne kaip klasinės kovos, o kaip nacionalinio genocido aukas*" bei kartu kvietė sudaryti tremtinių gyventų vietovių, kapinių ir palaidojimų ir kitokius žemėlapius.¹³⁴ Pateikti tekstiniai pavyzdžiai spaudoje parodo, kad nuo 1988 m. antros pusės buvo pradėti viena ar kita forma spausdinti tekstai apie lietuvių tremtinius. Tačiau toks staigus tremties diskurso iškėlimas į viešumą, politikų ir viešų asmenų dar nebuvo plačiai priimtas. Tai puikiai iliustruoja to paties Sąjūdžio steigiamojo

¹²⁹ Pirmoji ištraukos dalis išspausdinta buvo 1989 m. rugsėjo 16 dienos numeryje. Ištraukos toliau buvo spausdinamos kas savaitę iki metų pabaigos.

¹³⁰ Daugirdaitė ir Mačianskaitė, 86-87.

¹³¹ Romas Batūra, "Sukurkime tautos memorialą." *Literatūra ir menas*, 1988 m. lapkričio 26 d., 10.

¹³² Ona Beleckienė, "Mūsų tremties kelias." *Literatūra ir menas*, 1988 m. rugpjūčio 6 d., 4.

¹³³ Vytautas Kubilius, "Kada tapsime atsakingi?" *Literatūra ir menas*, 1988 spalio 7 d., 2.

¹³⁴ Vytenis Rimkus, "Lietuviai Sibire." *Literatūra ir menas*, 1989 m. balandžio 8 d., 6.

suvažiavimo metu kalbėję asmenys. Disidentas Antanas Terleckas kalbėjo: *“o kaip nekentė mūsų laisvės! Kad patį žodį užmirštume, pirmiausia reikėjo sunaikinti inteligentiją ir dvasininkinką. Vežė ir vežę į Sibiro platybes, kad nebeliktų Lietuvoje dorų žmonių. Kitus suguldė miestelio aikštėse ir patyčioms ir seserims neleido apraudoti jų kapo.”*¹³⁵

Kompozitorius Julius Juzeliūnas kalbėjo apie teisinius, finansinius tremtinių reikalus: *“Bendraudamas su įvairias Respublikos vadovybės sluoksniais kaip komisijos stalinizmo nusikaltimams tirti atstovas, akivaizdžiai pastebiu, kad esama pozityvaus noro ištaisyti praeities nusikaltimų padarinius. <...> Masiniai trėmimai - fizinis tautos naikinimas - buvo žmonių kūnų naikinimo bakchanalija.”*¹³⁶ Kalbos apie teisinius tremties aspektus buvo labai plačiai aptariamoms ir įvairių sričių specialistai kėlė šį klausimą, greta lietuvių tautos genocido klausimo. Apie istorinius faktus, skaičius, politinius ir teisinius niuansus suvažiavime kalbėjęs politikas Audrius Butkevičius, teigė: *“Todėl reikalaujame paskelbti stalinizmo politinę sistemą genocidu, nusikaltimu žmonijai lietuvių tautai.”*¹³⁷ Politikas palietė ir labai svarbų aspektą, susijusį su pokario rezistencija, kurią aptarsime sekančiame segmente: *“Jeigu 1940 metų įvykius pavadiname okupacija, pasmerkėm genocido politiką ir absurdiškus ekonominius pertvarkymus, privalome pripažinti: tauta turėjo teisę gintis! Prieškario ir pokario metų kovas Lietuvoje laikome atsaku į neteisėtus TSRS veiksmus. Siūlome šias kovas vadinti nacionalinio pasipriešinimo judėjimu - rezistencija.”*¹³⁸ Suvažiavime tremties klausimu pasisakė ir dar keletas asmenų, tačiau jų įtaka ir svarba Sąjūdyje nebuvo didelė.¹³⁹

Tai rodo, kad jeigu kolektyvizacijos ir melioracijos kultūrinės traumos reprezentavimas Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo metu (1988 m. spalį) jau buvo suprantamas kaip natūralus reiškinys, tai tremties naratyvas dar skynėsi kelią į viešumą. Kitas svarbus faktorius - apie tremtį kalbėjo ne konkreti viena grupė (kaip kolektyvizacijos atveju tai darė rašytojai), bet įvairių skirtingų grupių atstovai. Nors ilgainiui tremtiniams

¹³⁵ Antano Terlecko kalba Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime, *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis : steigiamasis suvažiavimas, 1988 m. spalio 22-23 d.* (Vilnius : medžiaga). Vilnius: Mintis, 1990, 80.

¹³⁶ Juliaus Juzeliūno kalba Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime, *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis : steigiamasis suvažiavimas, 1988 m. spalio 22-23 d.* (Vilnius : medžiaga). Vilnius: Mintis, 1990, 83-84.

¹³⁷ Audriaus Butkevičiaus kalba Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime, *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis : steigiamasis suvažiavimas, 1988 m. spalio 22-23 d.* (Vilnius : medžiaga). Vilnius: Mintis, 1990, 93.

¹³⁸ Ten pat, 94.

¹³⁹ Pasisakė Pranciškus Tupikas (vienos Vilniaus vidurinės mokyklos direktorius) ir Antanas Skaisgiris (inžinierius).

buvo suteikta platforma (ypač spaudoje), tačiau šio naratyvo atstovavimas nebuvo tremtinių “monopolizuotas”, o priešingai, įtraukė platų spektrą įvairių grupių, sričių atstovų. Tai rodo faktorius, kad apie tremtį kalbėjo Sąjūdžio svarbios ir įtakingos asmenybės (Julius Juzeliūnas, Justinas Marcinkevičius ir kiti) bei įvairių sričių specialistai (literatūrologai, menotyrininkai, žurnalistai ir t.t.). Kulminaciniu momentu galima laikyti per televiziją rodomos tremtinių palaikų sugražinimo procesijas. Kinematografiškai užfiksuotos šios piligriminės palaikų pargabenimo procesijos turėjo simbolinę prasmę - kaip ištremtų piliečių grįžimą namo.¹⁴⁰ 1989 rugpjūčio 5 dienos “Literatūra ir menas” savaitraščio pirmajame puslapyje buvo išspausdinta nuotrauka iš oro uosto, su medinėse dėžėse pakrautais tremtinių palaikais, su prierasu “*Iš tos tamsios nakties...*”. Kaip pastebi V. Davoliūtė, šie deportacijos ir sugražinimo pasakojimai įsiliejo į jau egzistavusi “išvietinimo” (susijusi su kolektyvizacija ir melioracija) diskursą, kur mažesnės tautos dalies (tremties) ir daugumos tautos dalies (kolektyvizacija ir melioracija) patirtis tapo viena bendra kolektyvine trauma.¹⁴¹ Toks vizualus ištremtųjų kūnų pargabenimas atgal į tėvynę turėjo performatyvumo dimenciją, kuri sutampa su J. Alexander socialinės traumos teorija. Tačiau jeigu kolektyvizacija turėjo stipresnę traumos tarpininkų reprezentavimą, tremties trauminė patirtis rado geresnę recepciją visuomenėje, t.y. tauta labiau save siejo su tremtinių, o ne iš tėvynės žemių iškeltų žmonių patirtimis. Kita vertus, pačių rašytojų pozicijos ir laikysena Atgimimo laikotarpiu (Justino Marcinkevičiaus ir Juozo Apučio atvejai) rodo jų perėjimą iš siauros kolektyvinės traumos išraiškos (kolektyvizacijos ir melioracijos), prie bendros ir vieningos kolektyvinės traumos, kurioje tremtis suprantama kaip svarbiausia ir tuo pačiu skaudžiausia tautos patirtis.

4.8. Tremties institucionalizacija

Siekiant įvertinti tremties diskurso integraciją į valstybinį atminties lauką, būtina įvertinti šio diskurso institucionalizavimo lygmenį. Įvertinus ivairius valstybinius ir visuomeninius projektus, pavyko išskirti pagrindinius akcentus: 1) mokyklinės istorijos ir literatūros programose vaikai supažindinami su tremtinių literatūra, istorija; 2) Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras bei kiti vietiniai muziejai reprezentuoja tremties atminties procesą bei vykdo valstybinius tyrimus; 3) kalendorine prasme, birželio

¹⁴⁰ Davoliūtė, 166.

¹⁴¹ Ten pat, 168.

14 d. yra minima kaip Gedulo ir vilties diena, kuri yra paskelbta atmintina diena. Nuo 2006 m. organizuojamas „Misija Sibiras“ projektas, kuriame projekto dalyviai rengia ekspedicijas į lietuvių tremties vietas, kur tvarko apleistus kapus ir susitinka su tebegyvenančiais lietuviais. Šis projektas tuo pačiu vykdo švietėjišką veiklą, pristatydamas tremties pasakojimus ir savo veiklą mokyklose, įmonėse, bendruomenėse. „Misija Sibiras“ nesenai pradėjo akciją, kurioje organizuoja tremtinių vardų skaitymus visoje Lietuvoje ir kurioje dalyvauja politikai (tarp kurių ir prezidentai), kiti vieši asmenys bei daugybė Lietuvos piliečių.¹⁴² Ariogaloje organizuojamas Lietuvos tremtinių, politinių kalinių ir Laisvės kovų dalyvių sąskrydis „Su Lietuva širdy“ sulaukia gausaus žiniasklaidos ir politikos dėmesio - renginyje nuolat dalyvauja valstybės vadovai ir kiti aukšti politikai.^{143,144} Tremtinių reprezentavimas politikoje taip pat pasireiškė per politines partijas. Lietuvoje nuo 1994 m. kaip politinė organizacija veikia Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga (LPKTS)¹⁴⁵, o kaip pastebi šios organizacijos buvęs pirmininkas Audrius Butkevičius, 1990 metais Tremtinių ir politinių kalinių organizacija turėdama efektyvią struktūrą, Sąjūdžio sąrašė turėjo 22 kandidatus, suvaidinusius svarbią rolę valstybės atkūrimo procese.¹⁴⁶ Pabrėžtina, kad LPKTS pirmininkas Audrius Butkevičius pats buvo stipri politinė figūra po 1990-ųjų metų. Viena didžiausių Lietuvos partijų Tėvynės Sąjunga iki 2008 m. vadinosi Tėvynės Sąjunga (konservatoriai, politiniai kaliniai ir tremtiniai, krikščioniškieji demokratai), kai tuo tarpu parlamente skirtingas partijas

¹⁴² Paradoxu, tačiau pati organizacija 2021-04-27 paskelbė, kad nutraukia savo 15 metų vykdomą veiklą, argumentuodama, kad: „*pirminis projekto tikslas buvo įgyvendintas – užaugo nauja pilietiškumo karta, kuri tremties laikotarpį supranta ne vien kaip liūdną bei skaudų, bet ir kaip istorinį etapą, kuris jaunąją kartą skatina didžiuotis savo praeitimi*“. „Projektas „Misija Sibiras“ stabdo savo veiklą: per 15 metų užauginome ištis pilietišką kartą, neabejingą savo tautos istorijai.“ <https://misijasibiras.lt/projektas-misija-sibiras-stabdo-savo-veikla-per-15-metu-uzauginome-isties-pilietiska-karta-neabejinga-savo-tautos-istorijai/> [žiūrėta: 2021-04-28].

¹⁴³ „Prezidentas apsilankė politinių kalinių ir tremtinių sąskrydyje.“ [lrp.lt. 2019-08-03 https://www.lrp.lt/lt/prezidentas-apsilanke-politiniu-kaliniu-ir-tremtiniu-saskrydyje/32888](https://www.lrp.lt/lt/prezidentas-apsilanke-politiniu-kaliniu-ir-tremtiniu-saskrydyje/32888) [žiūrėta 2021-01-02].

¹⁴⁴ „Lietuvos Respublikos Prezidentės Dalios Grybauskaitės sveikinimas Lietuvos politinių kalinių, tremtinių ir laisvės kovų dalyvių sąskrydžiui „Su Lietuva širdy“ Ariogaloje.“ [grybauskaite.lrp.lt. 2018-08-04. https://grybauskaite.lrp.lt/lietuvas-respublikos-prezidentės-dalios-grybauskaitės-sveikinimas-lietuvas-politiniu-kaliniu-tremtiniu-ir-laisves-kovu-dalyviu-saskrydžiui-su-lietuva-sirdy-ariogaloje/30604](https://grybauskaite.lrp.lt/lietuvas-respublikos-prezidentės-dalios-grybauskaitės-sveikinimas-lietuvas-politiniu-kaliniu-tremtiniu-ir-laisves-kovu-dalyviu-saskrydžiui-su-lietuva-sirdy-ariogaloje/30604) [žiūrėta 2021-01-02].

¹⁴⁵ Pati organizacija save įvardija kaip visuomeninę organizaciją, kuri turi apie 40 tūkstančių narių bei 53 filialus Lietuvoje. Organizacijos veiklos kryptys: kultūros paveldas, istorinės atminties įamžinimas, gyvoji istorija, leidybinė ir kultūrinė veikla (Poškienė, 9).

¹⁴⁶ Audrius Butkevičius, „Valstybės atkūrimo priešaušryje.“ Kn. Dalia Poškienė, *Gyvoji atmintis liudija*, knyga-albumas. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 2020, 7.

atstovavo bei svarbias pozicijas užėmė buvę tremtiniai (Vincė Vaidevutė Margevičienė, Vida Marija Čigrejienė, Dalia Teišerskytė, Juozas Olekas, Vytenis Povilas Andriukaitis ir kiti). Tai nereiškia, kad buvę tremtiniai užsiima su tremties įprasminimu ir tremtinių problemomis susijusiais klausimais, tačiau jų buvimas parlamente yra tam tikras grupės reprezentavimas. Kaip savo tyrime apie tremtines-parlamentares pastebi politologė Dovilė Budrytė, apklaustos parlamentarės pripažino visuomenėje esantį per mažą visuomenės susidomėjimą ir nepakankamą pagarbą tremtiniams, tačiau kartu pabrėžė savo pačių stiprų “atminties pareigos” buvimą.¹⁴⁷

Šie pavyzdžiai iliustruoja kaip tremties kolektyvinė patirtis plačiai įsitvirtino įvairiuose socialiniuose sluoksniuose, veiklose ir kaip tremties diskursas buvo integruotas į politinį lauką. Viena vertus, sunku įvardinti kas konkrečiai reprezentuoja šį naratyvą (patys tremtiniai to tiesiogiai beveik neatlieka), kita vertus, tai nekelia abejonių dėl tremties buvimo valstybės atminties oficialia infrastruktūros dalimi.

4.9. Partizaninis karas

Panašiai kaip ir tremties diskursas, pokario rezistencijos istorija taip pat buvo sovietmečiu valdžios cenzūruojama ir slopinama dėl ideologinių priežasčių. Chronologine tvarka, pokario rezistencija aktualizuojama viešoje erdvėje vėliausiai. Tik pačioje 1989 m. pabaigoje “Literatūra ir menas” pradeda spausdinti tekstus apie pokario rezistenciją, apie lietuvių tautos kovą su okupantais.¹⁴⁸ Tačiau kaip pastebi Solveiga Daugirdaitė ir Loreta Mačianskaitė, daugelis Atgimimo laikotarpiu aktualiųjų publicistikos, viešųjų kalbų temų, tokių kaip tremtis, karas ar Lietuvos partizanų kova, originalesniuose literatūros ir kito meno kūrinuose buvo įprasmintos vėlesniais dešimtmečiais, o literatūros lauke išryškėjusios estetiškos ir politinės opozicijos tapo vėlesnių metų lauko struktūravimo pagrindu.¹⁴⁹ Tą puikiai iliustruoja tyrimu metu surinkta medžiaga, kurioje tekstų apie pokario rezistenciją beveik nėra. Kaip pavyzdį galima paminėti “Literatūra ir menas” 1989 m. gruodžio 2 d. numerį, kuris buvo skirtas pokario rezistencijai ir kitus pavienius straipsnius, kurių buvo nedaug. Taip pat galima išskirti faktą, kad būtent tremtiniai buvo

¹⁴⁷ Budrytė, 2010, 347-348.

¹⁴⁸ Tai akivaizdu pokario rezistencijos atžvilgiu, nes partizanų kovų, biografijų ir dainų knygos pradamos spausdinti jau po 1990-ųjų metų - iki tol tai darė tik išeivijos lietuviai JAV. Būtent po 1990-ųjų pradamas aktyvus knygų spausdinimas Lietuvoje (Partizanai.org, “Knygų sąrašas: Partizanų kovos Lietuvoje” [<http://www.partizanai.org/knygos>]) [Žiūrėta 2021-01-02]).

¹⁴⁹ Daugirdaitė ir Mačianskaitė, 94.

tie, kurie pradiniam Atgimimo laikotarpyje reprezentavo pokario rezistenciją. “Tremtinio” klubų veikla visoje Lietuvoje rūpinosi ne tik tremtinių, bet ir pokario partizanų mūšių ar žūčių vietų įprasminimo veikla.¹⁵⁰ Būtent tremtiniai ėmėsi šio naratyvo reprezentavimo, todėl galima laikyti, kad pokario rezistencija iki nepriklausomybės paskelbimo tebuvo sudedamoji tremties diskurso dalis.

Ta patį patvirtina ir nepriklausomos Lietuvos jaunųjų mokslininkų tyrimai ir darbai. Istorikė Aistė Petrauskienė teigia, kad partizaninio karo paveldo aktualizavimas politiniame lygmenyje mažai kuo skyrėsi Atgimimui prasidėjus ir po 1992 m. rinkimų, kai į valdžią atėjo buvusi sovietinė nomenklatura. Jos teigimu, emocijomis paremtas diskusijas viešojoje erdvėje skeidė ne politinės, bet visuomeniniais pagrindais veikiančios organizacijos, sambūriai, judėjimai. Tai buvo pati tinkamiausia erdvė kurti didžiuosius naratyvus, tautos istorijos mitus, kurie neatskiriami nuo nacionalinio tapatumo.¹⁵¹ Kita istorikė Mingailė Jurkutė pabrėžia, kad partizaninio karo diskurso transformacija prasidėjo po 2008 m., kai buvo pradėtos įvairios akcijos susijusios su partizaniniu karu (partizaniškų dainų, knygų, filmų, pažintinių takų kūrimas).¹⁵² Istorikė taip pat pastebi, kad tokiam diskurso iškilimui įtakos turėjo geopolitiniai procesai susiję su Rusija, kurie paskatino jaunimo domėjimąsi pokario rezistencija ir išaugusias jų patriotines nuotaikas.¹⁵³ Kitas istorikas Bernardas Gailius laikotarpį po 1990-ųjų apibūdina taip: “*Vėliau, karui pasibaigus partizanų pralaimėjimu ir Lietuvai esant okupuotai, partizanų karo istoriografija iš esmės tapo tik išėivių autorių darbai. Tik po 1990 m. nepriklausomybės atkūrimo partizanų istorija „grįžo“ į Lietuvą.*”¹⁵⁴ Šio darbo kontekste tai labai svarbus faktorius, ir lyginant su kolektyvizacijos ir melioracijos trauminiu naratyvu, galima matyti, kad pokario rezistencija “įgyja didesnę prasmę” tik 1990 m., t. y. praktiškai nepriklausomoje Lietuvoje, o ne iki tol.

¹⁵⁰ Poškienė, 10-30.

¹⁵¹ Aistė Petrauskienė, “*Partizaninio karo vietos: įamžinimas ir įpaveldinimas nepriklausomoje Lietuvoje.*” Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2017, 33.

¹⁵² Mingailė, Jurkutė, “*Lietuvos partizanų karas: sovietinis, vietinis ir išėivijos pasakojimai.*” Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2016, 5.

¹⁵³ Ten pat, 5-6.

¹⁵⁴ Bernardas Gailius, “*1944-1953 m. partizanų karas šiuolaikinėje Lietuvos istorinėje, politinėje ir teisinėje kultūroje.*” Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2009, 35.

Nors individualiu lygmeniu pokario rezistencija prisimenama kaip nuolatinės baimės, bejėgiškumo, susvetimėjimu su vieša sritimi laikotarpis¹⁵⁵, po nepriklausomybės atgavimo šis laikotarpis vaizduojamas kaip tautos kančios, bet ir kovos laikotarpis, kada ginklu buvo pasipriešinta agresoriui. Todėl buvusių paminklų atstatymu, naujų statyba, medžiagos apie sovietinių represijų ir rezistencijos aukas rinkimu ir kaupimu, mūšių ir partizanų žuvimo vietų, partizanų stovyklų, bunkerių ir kapinių lokalizavimu užsiėmė ne tik suinteresuoti pavieniai asmenys, visuomeninės organizacijos¹⁵⁶, o nuo 1995 m. sistemingai bei kompleksiskai – Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.¹⁵⁷ Tokios institucijos įsitraukimas parodo kompleksinį valstybės požiūrį į minėtą klausimą. Kaip nurodo Neringa Klumbytė, Lietuvoje taip pat siekiama, kad istorinis teisingumas būtų atkurtas: vyksta teismo procesai, kuriuose pokario metu kolaboravusieji su sovietų valdžia žmonės teisiama pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso straipsnį Nr. 99 „Genocidas“.^{158,159} Tai prieštarauja Jungtinių Tautų Konvencijai, kurioje į apibrėžimą neįtraukiama „socialinės“ ir „politinės“ grupės, kai tuo tarpu pagal Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą, genocidą vykdydžiusiuoju pripažįstamas „tas, kas siekdamas fiziškai sunaikinti visus ar dalį žmonių, priklausančių bet kuriai nacionalinei, etninei, rasei, religinei, socialinei ar politinei grupei.“¹⁶⁰ Čia vėl galima išvelgti paralelę tarp visų trijų diskursų, kur kolektyvizacijos diskursas netiesiogiai dar tik iškėlė genocido klausimą, tremties diskursas tą darė jau tiesiogiai, o partizaninio diskurso atveju galima

¹⁵⁵ Šutinienė, 42-43.

¹⁵⁶ Jau prieš tai minėta aktyvi „Tremtinio“ klubo skyrių veikla visoje Lietuvoje, kur šių skyrių nariai šalia tremtinių įprasminimo ėmėsi ir partizanų įprasminimo veiklos.

¹⁵⁷ Čepaitienė, 43.

¹⁵⁸ Klumbytė, 138.

¹⁵⁹ Įdomi Holokausto Lietuvoje ir pokario rezistencijos paralelė. Kaip pastebi Rasa Čepaitienė, lietuviams buvo paranki „Lietuva kaip auka“ Antrojo pasaulinio karo interpretacija, todėl kaltinimus dėl lietuvių dalyvavimo žydų žudyme, visuomenė interpretavo kaip neva pelnytą atsaką už pačių žydų dalyvavimą sovietinėse represinėse struktūrose pirmos sovietinės okupacijos metu (Čepaitienė, 42). Vėliau sekė Lietuvos istorikų bandymai iš naujo įvertinti Holokausto klausimą, žydų skulptūrų ir paminklų atidengimai, prezidento A. M. Brazausko Izraelyje žydų atsiprašymas lietuvių vardu, Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti sukūrimas (Sužiedėlis ir Liekis, 330-336). Tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad lietuviams žydų klausimus nebuvo „savas“ per se. Panašiai parodo ir šiame tyrime atliktas tyrimas, kuriame Atgimimo laikotarpiu spausdintų tekstų apie žydų klausimą beveik nėra, kur kaip išimtį galima laikyti Tomo Venclovo esė, išspausdintą „Literatūra ir menas“ 1989 m. vasario 18 d. numeryje pavadinimu „Žydai ir lietuviai“ (Tomas Venclova šiame tekste rašė: „*Turime kartą visam laikui suprasti, jog žydų žudymas - tai ir mūsų žudymas, žydų įžaidimas - tai ir mūsų įžaidimas, žydų kultūros likvidavimas - pasikėsinimas į mūsų šę*“). Tekste autorius kviečia lietuvius prisiimti atsakomybę už lietuvių įsitraukimą į žydų žudymą, tačiau pats vis dėlto yra tik stebėtojas, o ne aktyvus Atgimimo dalyvis (Tomas Venclova, „Žydai ir lietuviai.“ *Literatūra ir menas*, 1989 m. vasario 18 d. 14).

¹⁶⁰ Klumbytė, 138.

įžvelgti tam tikrą teisinį/politinį procesą. Partizaninio karo įprasminimas taip pat pasireiškė per mokyklinės programos, gausų partizaninių knygų leidimą, dokumentinius ir meninius filmus, politikų įsitraukimą į partizanų įprasminimo klausimą.¹⁶¹ Tačiau verta pastebėti, kad visi šie minėti procesai įgavo reikšmę tik po Atgimimo laikotarpio.

¹⁶¹Adolfo Ramanausko-Vanago valstybinės laidotuvės sulaukė aukščiausio valstybinio dėmesio; 1949 m. Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio deklaracija yra laikoma valstybės tęstinumo pavyzdys. Nuotraukos su nužudytų partizanų kūnais naudojama kaip simbolinė priemonė parodant šio konflikto baisumus, kartu bandant įtvirtinti sovietinės prievartos naudojimą prieš lietuvių tautą kaip genocidą.. Šie ir kiti pavyzdžiai puikiai iliustruoja, kaip partizanų kovos, kaip valstybės tęstinumo ir tautos kančios naratyvas yra susijęs.

IŠVADOS

Šiame darbe buvo remtasi J. Alexander kultūrinės traumos teorija, kuri yra susijusi su kolektyvinės atminties, emocijų poveikio politikai tyrimais ir yra plačiai politologų ir tarptautinių santykių specialistų naudojama politinių transformacijų procesams paaiškinti. J. Alexander teorija remiasi prielaida, kad skausmingos grupinės patirtys tampa kolektyvinėmis traumomis, kai įvyksta sėkmingas traumos nešėjų/tarpininkų socialinis reprezentavimas/tarpininkavimas bei yra tinkama visuomenės recepcija priimant skleidžiamas idėjas. Atgimimo laikotarpiu prasidėjęs viešasis diskursas dėl sovietmečiu vykdytų represijų tapo vienu iš tautą vienijančių elementų bei kartu prisidėjo prie antisovietinės kritikos. J. Alexander terminais, traumos tarpininkai (vėlyvojo sovietmečio kultūrinės inteligentijos atstovai, o ypač rašytojai) buvo tos autoritetingos asmenybės, kurios ne tik aplink save vienijo mases žmonių, bet ir formavo jų nuomonę apie skausmingas sovietmečio patirtis. Tuo tarpu Sąjūdžio mitingai veikė kaip tam tikra diskursyvinė erdvė, kuriame įtaigaus performatyvumo dėka traumos tarpininkai galėjo skleisti naujos kolektyvinės tapatybės idėjas.

Šiame darbe buvo analizuota 1987-1991 m. spauda (“Literatūra ir menas”, “Pergalė”, Kultūros barai” ir kiti) bei Sąjūdžio viešos kalbos, kurios parodė, kad Atgimimo laikotarpiu į viešą erdvę iškilo trys pagrindinės trauminės patirtys: kolektyvizacija ir vienkiemių naikinimas (melioracija), deportacija (tremtis) ir užgniauzta pokario rezistencija. Pradiniame Atgimimo laikotarpyje, svarbiausia kolektyvinė trauma buvo kolektyvizacija, kurią daugiausiai reprezentavo rašytojai. Jie buvo privilegijuota kultūrininkų grupė, kuri turėjo ypatingą statusą visuomenėje bei stiprią institucinę bazę. Po kolektyvizacijos ir melioracijos diskursų iškilimo sekė tremties naratyvo iškilimas, tačiau jeigu kolektyvizacijos trauminės patirties diskursą galima sieti su konkrečia grupe - rašytojais, tremties diskurso atstovai buvo įvairių grupių atstovai - tremtiniai, politikai, menininkai, akademikai, filosofai ir tie patys rašytojai. Pačioje Atgimimo pabaigoje tremties diskursas tapo visos lietuvių tautos bendros kančios išraiška ir kartu tapo dominuojančia diskursine praktika. Pokario rezistencija, kuri viešojoje erdvėje pasirodė vėliausiai, tuo metu viešumoje neturėjo konkrečios “nešėjų” grupės ir daugiausia asocijavosi su tremties diskursine praktika. Tyrimo metu surinkta medžiaga ir kitų mokslininkų darbai parodė, kad pokario rezistencija įgijo didesnę aktualumą jau po 1990-

ųjų per įvairių partijų ir politikų veiklas, besikeičiančius geopolitinius procesus rytuose ir jaunimo aktyvų įsitraukimą. Todėl galima teigti, kad šių trijų trauminių patirčių sintezė (ypač kolektyvizacijos ir tremties diskursų) prisidėjo prie kultūrinių traumų formavimo sovietmečiu ir po nepriklausomybės paskelbimo, viena ar kita forma tapo sudedamąją oficialia valstybės atminties infrastruktūros dalimi (tremtis ir pokario rezistencija).

Darbe naudota J. Alexander kultūrinės traumos teorija dalinai paaiškina traumos tarpininkų įtaką konstruojant traumos diskursu paremtą kolektyvinę tapatybę Atgimimo laikotarpiu. Tačiau kolektyvizacijos ir melioracijos pavyzdys parodė, kad neužtenka stiprios ir įtakingos grupės (šiuo atveju rašytojų) tarpininkavo įtvirtinant trauminį naratyvą. Kita vertus, tremties ir iš dalies pokario rezistencijos pavyzdys parodė, kad pakanka stipraus visuomenės palaikymo skausmingos patirties diskurso klausimu, kad trauminė patirtis taptų bendra kolektyvine patirtimi. Atgimimo laikotarpio įvykiai parodė, kad pagrindinės nuostatos, lėmusios skausmingų įvykių įtvirtinimą kaip „traumuojančių“ įvykių (J. Alexander teorijos rėmuose), yra traumos tarpininkų sėkmingas politinis tarpininkavimas; skausmingos kolektyvinės patirties simbolinė galia ir visuomenės tapatinimasis su ja; arba politinio režimo tapatinimas su skausmingu įvykiu ir to įvykio institucionalizacija. Galima teigti, kad J. Alexander teorija dalinai paaiškina kolektyvinių tapatybių formavimosi procesus bei parodo, kodėl lietuviškasis kontekstas tinka naudojant šią teoriją. Galima teigti, kad J. Alexander socialinė traumos teorija galbūt dalinai pervertina traumos tarpininkų svarbą ir suteikia nepakankamai svorio paprastų žmonių (angl. grassroots) gebėjimui patiems konstruoti skausmingą kolektyvinę tapatybę.

Susistemintos politinės analizės buvimas jau po nepriklausomybės paskelbimo leistų geriau paaiškintų to laikotarpio tapatumo, atminties institucionalizacijos procesus. Šio darbo vienas pagrindinių tikslų ir buvo pabandyti susieti Atgimimo laikotarpiu iškilusias kolektyvines traumines patirtis su jų institucionalizacija po nepriklausomybės atkūrimo. Papildomas spaudos tyrimas apimantis laikotarpį po nepriklausomybės paskelbimo ne tik papildytų šį tyrimą, bet kartu ir prisidėtų prie geresnio supratimo apie trauminių patirčių integraciją į valstybinę atminties lauką.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

- 1) Alexander, Jeffrey C., *Trauma: A Social Theory*. Cambridge: Polity, 2012.
- 2) Anušauskas, Arvydas, et. al., *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Antras leidimas. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007.
- 3) Assmann, Aleida, „Transformations between History and Memory.“ *Social Research*, 2008, 75 (1), 49-72.
- 4) Assmann, Jan, „Communicative and Cultural Memory.“ Kn. Astrid Erll, Ansgar Nünning (sud.), *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin/New York: De Gruyter, 2008, 109-118.
- 5) Auchter, Jessica, *The Politics of Haunting and Memory in International Relations*. Abington and New York: Routledge, 2014.
- 6) Balbierius, Alius, *Žalias Nojaus laivas: ekologiniai etiudai*. Vilnius: Vyturys, 1990.
- 7) Balkelis, Tomas, *Lemtingi metai: Lietuva, 1914-1923. Karas, revoliucija ir tautos gimimas*. Vilnius: Tyto Alba, 2019.
- 8) Baločkaitė, Rasa ir Rinkevičius, Leonardas, “Sovietinės modernybės virsmas: nuo Černobylio bei Ignalinos iki Žaliųjų ir Sąjūdžio.” *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 22, 2008, 20-40.
- 9) Berger, James, “Trauma and Literary theory.” *Contemporary Literature*, Vol. 38, No. 3 (Autumn, 1997), p. 569-582.
- 10) Bernhard, Michael H. ir Kubik, Jan, *Twenty Years After Communism: The Politics Of Memory and Commemoration*. New York: Oxford University Press, 2014.
- 11) Budrytė, Dovilė, “Experiences of collective trauma and political activism: a study of women ‘Agents of memory’ in post-soviet Lithuania.” *Journal of Baltic studies*, 41(3), 2010, 331-350.
- 12) Budrytė, Dovilė, “From Partisan Warfare to Memory Battlefields: Two Women’s Stories about the Second World War and Its Aftermath in Lithuania.” *Gender & History*, 28(3), 2016, 754-774.
- 13) Bulota, Rytis, “SSRS reformų išvakarėse: nomenklatūra ir inteligentija Lietuvoje.” *Darbai ir dienos*, T. 49, 2008, 69-80.

- 14) Butkevičius, Audrius, “Valstybės atkūrimo priešaušryje.” Kn. Dalia Poškienė, *Gyvoji atmintis liudija*, knyga-albumas. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 2020.
- 15) Čepaitienė, Rasa, “Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos.” *Lituanistica*, T.53, 4(72), 36-50.
- 16) Daugirdaitė, Solveiga ir Mačianskaitė, Loreta, „Atgimimas.“ Kn. Algis Kalėda, Rimantas Kmita, Dalia Satkauskaitė (sud.), *Sovietmečio lietuvių literatūra: reiškiniai ir sąvokos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.
- 17) Davoliūtė, Violeta, *Making and Breaking of Soviet Lithuania: Memory and Modernity in the Wake of War*. London and New York: Routledge, 2013.
- 18) Edkins, Jenny, “Remembering Relationality: Trauma Time and Politics“. Kn. Duncan Bell (sud.), *Memory trauma and world politics*.“ New York: Palgrave Macmillan, 2006, 99-115.
- 19) Edkins, Jenny, *Trauma and the Memory of Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- 20) Erickson, Kai, “Notes on Trauma and Community.” *American Imago*, 48(4), 1991, 455-472.
- 21) Gailius, Bernardas, “1944-1953 m. partizanų karas šiuolaikinėje Lietuvos istorinėje, politinėje ir teisinėje kultūroje.” Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2009.
- 22) Halbwachs, Maurice, *On collective memory*. Chicago: the University of Chicago Press, 1992.
- 23) Hutchison, Emma, *Affective Communities in World Politics: Collective Emotions after Trauma*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
- 24) Yurchak, Alexei, *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*, Princeton: Princeton University Press, 2006.
- 25) Ivanauskas, Vilius, *Įrėmintą tapatybę: Lietuvos rašytojai tautų draugystės imperijoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.
- 26) Jankauskas, Algimantas, “Filosofai – Sąjūdžio ideologai.” Kn. Jūratė Kavaliauskaitė, Ainė Ramonaitė (sud.), *Sąjūdžio ištakų beišskant: Nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. Vilnius: Baltos lankos, 2011, 163-184.

- 27) Jurkutė, Mingailė, *“Lietuvos partizanų karas: sovietinis, vietinis ir išeivijos pasakojimai.”* Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas, 2016.
- 28) Kalėda, Algis, Kmita, Rimantas ir Satkauskytė, Dalia (sud.), *Sovietmečio lietuvių literatūra: Reiškiniai ir sąvokos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.
- 29) Kavaliauskaitė, Jūratė, “Yurchak politiškumo samprata ir vėlyvojo sovietmečio paradoksai.” *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 35(2), 2014, 236-251.
- 30) Kavaliauskaitė, Jūratė, “Tarp prigimties ir tautos: žaliųjų pirmeiviai sovietmečio Lietuvoje.” Kn. Jūratė Kavaliauskaitė, Ainė Ramonaitė (sud.), *Sąjūdžio ištakų beieškant: Nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. Vilnius: Baltos lankos, 2011, 214-267.
- 31) Klumbytė, Neringa, “Bipolinio istorinio teisingumo struktūros ir politinė atskirtis. Lietuvos rusakalbių prisiminimai apie Antrąjį pasaulinį karą Lietuvos ir Rusijos istorijos politikos kontekste.” *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 41(2), 2017, 137-168.
- 32) Kriaučiūnas, Edis, “Lietuvos kaimiškų teritorijų apgyvenimas: erdvinės transformacijos ir gyventojų gerovė.” *Geografijos metraštis*, 51, 2018.
- 33) Kubilius, Vytautas, *XX amžiaus literatūra*. Vilnius: Alma literatūra, 1995.
- 34) Laurinavičius, Česlovas ir Sirutavičius, Vladas, *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo rusitvarkymo iki Kovo 11 d.* Vilnius: Baltos lankos, 2008.
- 35) Marcinkevičius, Justinas, *Pažadėtoji žemė: užrašai, pokalbiai, straipsniai, kalbos, 1988–2008*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008.
- 36) Martinaitis, Marcelijus, *Iki sąjūdžio ir po jo*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2020.
- 37) Martinaitis, Martinaitis, *Papirusai iš mirusiųjų kapų: atgimimo ir vilties knyga, 1988–1991: publicistika*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1992.
- 38) Nora, Pierre, „Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire“, *Representations*, No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory, 1989, 7-24.
- 39) Onwuachi-Willig, Angela, “The Trauma of the Routine: Lessons on Cultural Trauma from the Emmett Till Verdict”, *Sociological Theory* 335 (2016), 335-357.
- 40) Ozolas, Romualdas, “Išsivadavimas: jėgų struktūra ir sąveika.” *Nepriklausomybės sąsiuviniai*, Nr. 1 (23), 2018, 33-43.
- 41) Parthe, Kathleen F., *Russian village prose*, New Jersey: Princeton University Press, 1992.

- 42) Petrauskienė, Aistė, *“Partizaninio karo vietos: įamžinimas ir įpaveldinimas nepriklausomoje Lietuvoje.”* Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2017.
- 43) Poškienė, Dalia (sud.), *Gyvoji atmintis liudija*, knyga-albumas. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 2020.
- 44) Ramonaitė, Ainė, Kavaliauskaitė, Jūratė ir Švedas, Aurimas, “Savaimi visuomenė prieš totalitarinį režimą? Kn. Jūratė Kavaliauskaitė, Ainė Ramonaitė (sud.), *Sąjūdžio ištakų beiškant: Nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. Vilnius: Baltos lankos, 2011, 11-29.
- 45) Radzevičius, Bronius, *Priešaušrio vieškeliai (1)*, Antras leidimas. Vilnius: Mintis, 1985.
- 46) Sužiedėlis, Saulius ir Liekis, Šarūnas “Conflicting Memories: The Reception of the Holocaust in Lithuania.” Kn. John-Paul Himka ir Joanna Beata Michlic (sud.), *Bringing the Dark Past to Light: The Reception of the Holocaust in Postcommunist Europe*, London: University of Nebraska Press, 2013, 319-351.
- 47) Sztompka, Piotr, “Cultural trauma. The other face of social change.” *European Journal of Social theory*, 3(4), 2000, 449-466.
- 48) Šliogeris, Arvydas, *Sietuvos: eseistikos rinktinė*. Vilnius: Mintis, 1992.
- 49) Šutinienė, Irena, et al., *Socialinė atmintis: minėjimai ir užmarštys*, Vilnius: Eugrimas, 2003.
- 50) Truska, Liudas, *Tautinis atgimimas ir istorija: straipsnių rinkinys*. Vilnius: Edukologija, 2012.
- 51) Zehfuss, Maja, *Wounds of Memory: The Politics of War in Germany*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- 52) Wodak, Ruth, “Editor’s Introduction: Critical Discourse Analysis.” Kn. Ruth Wodak (sud.), *Critical Discourse Analysis. Volume I: Concepts, History, Theory*, London: Sage Publications LTD, 2013, xix-xxxviii.

ŠALTINIAI

- 1) Aputis, Juozas, “Ar sunku grįžti į namus.” *Pergalė*, 10, 1989.
- 2) Aputis, Juozas, “Tautos gedulo diena.” *Pergalė*, 6, 1989.
- 3) Avyžius, Jonas, “Lietuvos kaimo žaizdos – mano žaizdos.” *Valstiečių laikraštis*, 1989 vasario 11 d.
- 4) Avyžius, Jonas, “Mūsų tautos šaknys.” *Literatūra ir menas*, 1989 balandžio 1 d.
- 5) Batūra, Romas, “Sukurkime tautos memorialą.” *Literatūra ir menas*, 1988 m. lapkričio 26 d.

- 6) Beleckienė, Ona, "Mūsų tremties kelias." *Literatūra ir menas*, 1988 m. rugpjūčio 6 d.
- 7) Dautartas, Vladas, "Žaizdos mūsų kasdieninė." *Literatūra ir menas*, 1989. vasario 18 d.
- 8) Grigas, Romualdas, "Mankurto sindromas." *Literatūra ir menas*, 1988 liepos 23 d.
- 9) Gudaitis, Romas, "Kaip nudžiuvęs ažuolas." *Literatūra ir menas*, 1989 vasario 4 d.
- 10) Gudavičius, Henrikas, „Ar išsaugosim Verknės legendas?“ Kultūros barai, 88(8).
- 11) Ignatavičius, Eugenijus, "Ar pereisim laiko upę." *Literatūra ir menas*, 1989 sausio 1 d.
- 12) Kubilius, Vytautas, "Kada tapsime atsakingi?" *Literatūra ir menas*, 1988 spalio 7 d.
- 13) Marcinkevičius, Justinas, "Reabilituota - 1970 metais." *Literatūra ir menas*, 1988 m. gegužės 28 d.
- 14) Martinaitis, Marcelijus, "Mūsų kančių vieškeliai." *Literatūra ir menas*, 1988 rugpjūčio 27 d.
- 15) Ozolas, Romualdas, "Neviltingosios tiesos šviesa." *Literatūra ir menas*, 1987 vasario 21 d.
- 16) Rimkus, Vytenis, "Lietuviai Sibire." *Literatūra ir menas*, 1989 m. balandžio 8 d.
- 17) Petkevičius, Petkevičius, "Kaimas vėl kryžkelėje." interviu. *Valstiečių laikraštis*, 1989 sausio 14 d.
- 18) Sadauskas, Romas, "5. Kelionė iš Baltašiškės į Kučiūnus." *Literatūra ir menas*, 1988 m. gegužės 28 d.
- 19) Šaltenis, Saulius, "Lietuviško kaimo saulė." *Literatūra ir menas*, 1989 m. kovo 4 d.
- 20) Venclova, Tomas, "Žydai ir lietuviai." *Literatūra ir menas*, 1989 m. vasario 18 d.

KALBOS

- 1) Butkevičiaus, Audrius, "Audriaus Butkevičiaus kalba Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime." *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis: steigiamasis suvažiavimas, 1988 m. spalio 22-23 d.*, Vilnius: Mintis, 1990.
- 2) Gudaitis, Romas, "Romo Gudaičio kalba Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime." *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis: steigiamasis suvažiavimas, 1988 m. spalio 22-23 d.*, Vilnius: Mintis, 1990.
- 3) Juzeliūnas, Julius, "Juliaus Juzeliūno Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime", *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis: steigiamasis suvažiavimas, 1988 m. spalio 22-23 d.*, Vilnius: Mintis, 1990.
- 4) Landsbergis, Vytautas, "Vytauto Landsbergio kalba Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime." *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis: steigiamasis suvažiavimas, 1988 m. spalio 22-23 d.*, Vilnius: Mintis, 1990.
- 5) Ozolas, Romualdas, "Romualdo Ozolo kalba Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime." *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis: steigiamasis suvažiavimas, 1988 m. spalio 22-23 d.*, Vilnius: Mintis, 1990.
- 6) Terlerckas, Antanas, "Antano Terlecko kalba Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime." *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis: steigiamasis suvažiavimas, 1988 m. spalio 22-23 d.*, Vilnius: Mintis, 1990.

INTERNETO ŠALTINIAI

- 1) Grybauskaitė, Dalia, “Lietuvos Respublikos Prezidentės Dalios Grybauskaitės sveikinimas Lietuvos politinių kalinių, tremtinių ir laisvės kovų dalyvių sąskrydžiui „Su Lietuva širdy“ Ariogaloje.” *grybauskaite.lrp.lt*, 2018.
<https://grybauskaite.lrp.lt/lt/lietuvos-respublikos-prezidentes-dalios-grybauskaites-sveikinimas-lietuvos-politiniu-kaliniu-tremtiniu-ir-laisves-kovu-dalyviu-saskrydžiui-su-lietuva-sirdy-ariogaloje/30604> [Žiūrėta 2021-04-30].
- 2) Jačėnaitė, Jurgita, “Mūsų istorinių vietovardžių likimas: užstosime ar išsišimsime į užmarštį?” *bernardinai.lt*, 2019. <<https://www.bernardinai.lt/2019-03-08-musu-istoriniu-vietovardziu-likimas-uzstosime-ar-issiusime-i-uzmarsti/>> [žiūrėta 2021-04-30].
- 3) Knygų sąrašas: partizanų kovos Lietuvoje, *Partizanai.org*. <<http://www.partizanai.org/knygos>> [Žiūrėta 2021-04-30].
- 4) Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, “Lietuvos gyventojų netektys okupacijų metais.” *genocid.lt*. <<http://genocid.lt/centras/lt/147/c/>> [Žiūrėta 2021-04-30].
- 5) LR Seimo nutarimas, „Dėl 2019 metų paskelbimo vietovardžių metais” Nr. XIII-1273, nutarta LR Seimo 2018 m. birželio 14 d. <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/f6f2489073ad11e8a76a9c274644efa9>> [žiūrėta: 2021-04-30].
- 6) Matiukienė, Alicija, “A. Matiukienė. Paminklas lietuviškam kaimui.” *alkas.lt*, 2018. <<http://alkas.lt/2018/07/06/a-matiukiene-paminklas-lietuviskam-kaimui/>> [Žiūrėta 2021-04-30].
- 7) Misija Sibiras, “Projektas „Misija Sibiras“ stabdo savo veiklą: per 15 metų užauginome ištis pilietiską kartą, neabejingą savo tautos istorijai.” *misijasibiras.lt*, 2021. <<https://misijasibiras.lt/projektas-misija-sibiras-stabdo-savo-veikla-per-15-metu-uzauginome-isties-pilietiska-karta-neabejinga-savo-tautos-istorijai/>> [žiūrėta: 2021-04-30].
- 8) Nenėnienė, Birutė, “Išnykęs Bambinių kaimas gyvas žmonių prisiminimuose.” *Santaka.info*, 2007. <<https://www.santaka.info/?sidx=6564>> [Žiūrėta 2021-04-30].
- 9) Pasvalio krašto objektų sąrašas, *pasvalia.lt*. <<http://www.pasvalia.lt/gidas/objektai>> [Žiūrėta 2021-04-30].
- 10) Prezidento komunikacijos grupė, “Prezidentas apsilankė politinių kalinių ir tremtinių sąskrydyje.” *lrp.lt*, 2019 <https://www.lrp.lt/lt/prezidentas-apsilanke-politiniu-kaliniu-ir-tremtiniu-saskrydyje/32888> [Žiūrėta 2021-04-30].
- 11) Ripskytė, Loreta, “Bačgalių kaimą primins akmuo ir kryžius.” *skrastas.lt*, 2016 <https://www.skrastas.lt/bacgaliu-kaima-primins-akmuo-ir-kryzius> [žiūrėta: 2021-05-07].
- 12) Šilutės naujienų inf., “Vasaros palydos Juknaičiuose įprasminotos dingusių kaimų atminimu.” *Silutesnaujienos.lt*, 2016. <<https://www.silutesnaujienos.lt/lt/vasaros-palydos-juknaiciuose-iprasmintos-dingusiu-kaimu-atminimu/>> [Žiūrėta 2021-04-30].

SUMMARY

The object of this thesis is the construction of collective trauma using verbal or textual means during the Rebirth (Atgimimas) period (between 1987 to 1991). The changes of discourse in the late Soviet period provided an opportunity for local public figures to raise topics concerning traumatic experiences of the Lithuanian people. The forced collectivization of agriculture, mass deportations and the repression of the anti-Soviet resistance were three major discourses that appeared during this period. Although they played a vital role in criticizing the Soviet system, they were represented by different groups and had a different effect on the society. Combining critical discourse analysis with the theory of cultural trauma (Alexander), this paper analyzes how members of a collective feel and react towards horrendous events in the past that leaves certain marks upon their group consciousness and how these memories change and modify collective identity. Alexander's theory focuses on two major aspects: carrier groups, which play a vital role in communicating a painful collective experience, and the reception of the trauma narrative in a given society.

Empirical data was gathered mostly from major newspapers and journals ("Literatūra ir menas", "Pergalė", "Kultūros barai" and others), public speeches and various texts that were published during the Rebirth period. The gathered data shows that the collectivization of agriculture was the first traumatic experience to occur in the public discourse and it was strongly represented by the writers guild. Mass deportations followed but unlike the collectivization discourse, it did not have a specific group that would publicly represent and therefore was more universal. The repression of the anti-Soviet resistance was not widely discussed and worked rather as a supplement for the deportation discourse. On the other hand, the data and historical events indicate that everything changed after the restoration of Independence of Lithuania when the mass deportations and the anti-Soviet resistance became part of the new collective memory in the new political regime. This partly contradicts J. Alexander's theory about the successful consolidation of the collective trauma experience in the memory regime. Therefore, the experience of Sąjūdis in Lithuania shows that the main determinant of what events become remembered as 'traumatic' is the political success of the carriers or the iconicity of the event and the prominence of certain individual 'martyrs' or the political expediency of advancing that particular event in view

of the conjuncture of political forces, etc. On the whole, it is possible to assert that J. Alexander's cultural trauma theory is applicable to the Lithuanian context.

Although new research on the social and political processes that took place during the Rebirth period is on the rise, the first decade of independence is still under-researched. The existence of such a systematic political analysis would make it possible to explain the development of identity and the institutionalization of memory after the 1990s. One of the main aims of this work was to try to link the collective traumatic narratives of the Rebirth with their institutionalization after the 1990s. An additional study of the press during the period after the declaration of independence would not only complement this study, but at the same time contribute to a better understanding of the integration of traumatic experiences into the public memory field.